

Government and Development of the Cultural Economy: A Comparison of Iran and Turkey

Ali Entezari *

Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Mohammad Hossein Panahi

Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Fatemeh Derakhshan

Assistant Professor of Sociology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Introduction

The cultural economy is effective in promoting economic and cultural development through the production, distribution, and consumption of cultural industries, generating revenue, and fostering development at various micro, medium, and macro levels. Governments play a crucial role in development through policy-making. One of the most important tasks of governments worldwide is policy-making and planning in the production, distribution, and consumption processes of cultural industries. Based on available statistics, Iran's cultural economy, despite its abundant cultural resources and reserves, lags far behind developed countries in terms of the income generated by the most important cultural industries. Among the developed countries in the cultural economy, there are countries like Turkey that have similarities with Iran in various aspects, so studying the state of its cultural economy and how the government plays a role in it can be helpful. Therefore, the study aims to investigate the characteristics and role-playing pattern of the government in the development of the cultural economy by comparing the status of the cultural economy of Iran and Turkey, and how the governments play a role in its different sectors.

Literature Review

In recent theoretical approaches, the functioning of the government is based on a model that emphasizes the aspects of efficiency and effectiveness that are considered in the approaches of developmental governments, while also paying attention to democratic aspects. In this model, the government provides space for

* Corresponding Author: entezari@atu.ac.ir

How to Cite: Derakhshan, F; Entezari, A; Panahi, M. H. (2025). Government and development of the cultural economy: A comparison of Iran and Turkey, *Journal of Social Development and Welfare Planning*, 16(62), 35-84.

growth and development by creating favorable economic, legal, and political conditions, facilitating the participation and activity of the people, the private sector, and social forces in various political, economic, and social arenas, and distributing power and stabilizing coalitions. This situation is realized when a society has achieved a level of economic, political, social, and cultural development, and legal and institutional infrastructure should be provided by the government. Accordingly, the government not only does not restrict the market, but also, depending on the circumstances, provides conditions for the free activity of the market and its constituent components, such as investors, producers, distributors, and consumers through various methods such as development-oriented, regulatory, de-monopolizing, and facilitating policies, which is one of the important characteristics of developmental governments. Therefore, the government, as an influential institution, plays an important role in establishing appropriate regulations and effective structures for the creation and continuation of the progress of the cultural economy, and it can facilitate the development of the cultural economy by creating the necessary platforms in various dimensions in society.

Materials and Methods

In this study, a descriptive-analytical approach and comparative analysis based on the case of Iran and Turkey have been used to achieve the research goal. To collect and analyze data in Turkey and Iran, the method of document analysis and secondary analysis has been used in the time frame of the last 50 years. Document analysis and secondary analysis methods have been used in data collection. The selected community is the most important upstream documents of Iran and Turkey, and the datasets, statistics, and report results that have been examined through qualitative coding and reanalysis methods. Furthermore, to strengthen the validity of data collection and analysis methods, a three-tiered approach was considered, namely, using reliable sources and documents, especially first-hand sources, creating diversity in sources, reviewing multiple sources, quality of reading and conducting research, and consulting with experts.

Discussion

In general, the various cultural industries of Iran and Turkey have undergone many changes over the past century, but the characteristics of the government, the confrontation between governments and relevant institutions, the type of policy-making authority, and the social, economic, and cultural conditions of society have had different effects on the growth or stagnation of these industries. The results of the research show that the Turkish government has the characteristics of developmental governments, and in different periods, by adhering to the approach of neoliberalism and secularism and the basic principles in achieving development, especially cultural, the existence of elite consensus and stability in programs has

helped the growth and development of cultural industries in the economic dimension. In Iran, the avoidance of a capitalist approach and the tendency towards justice-oriented approaches after the Islamic Revolution have led to excessive government presence in the culture and arts sector, followed by a decline in the presence of the private and public sectors. In addition, the multiplicity of policy-making institutions and the lack of elite consensus, the multiplicity of cultural policies, the lack of legal and material infrastructure, the lack of favorable international platforms, and the lack of coordination with Western cultural policies compared to Turkey have contributed to the underdevelopment of the cultural economy in Iran.

Conclusion

The government, as an influential institution, plays an important role in regulating relationships, structures, and platforms that are effective in creating and sustaining the progress of the cultural economy. Studying the situation of Turkey with awareness and attention to some fundamental differences also shows that the developmentalism of the government plays an important role in the growth and development of the cultural economy. The results of the studies show that to overcome this situation, the government should not necessarily become smaller or reduce its presence, as was also observed in the case of Turkey; rather, it should assign itself an appropriate role in accordance with the conditions of the cultural industries, in their weak or strong position. The conditions of the cultural and artistic industries in Iran are such that they require various types of legal, monetary, financial, and spiritual support, especially for new and infant businesses and cultural industries. In other words, governance appropriate to the development of Iran's cultural economy requires the government to play appropriate roles in various fields and with regard to the conditions and characteristics of cultural industries such as film, music, books, theater, visual arts, digital games, handicrafts, tourism, etc. Most cultural industries in Iran are in a weak state or are so-called infant industries that require government, private, and even public support. Removing the most important obstacles in various sectors of the cultural economy, focusing and strengthening consensus among policy-making institutions and agencies in the development model, and facilitating the conditions for the private and public sectors to operate have an important impact on its growth and prosperity, which makes it necessary for administrators and policymakers to pay attention to and focus on this sector.

Keywords: Cultural Economy, Development, Government, Comparative Study, popularization of Cultural Economy

دولت و توسعه اقتصادفرهنگ: مقایسه ایران و ترکیه

دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

علی انتظاری *

استاد گروه جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

محمدحسین پناهی

استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

فاطمه درخشان

چکیده

امروزه اقتصادفرهنگ، یک صنعت راهبردی در اقتصاد ملی کشورها و سیاستگذاری در تولید، توزیع و مصرف محصولات فرهنگی از مهم‌ترین وظایف دولت‌ها در سطح جهان است. ایران با وجود منابع غنی فرهنگی، در شاخص‌های اقتصادفرهنگ، فاصله زیادی با کشورهای توسعه‌یافته و حتی کشورهای مشابه خود مانند ترکیه دارد. در این مطالعه با توجه به نظریه‌های نهادگرایی جدید و ویژگی‌های دولت‌های توسعه‌گرا و نقش آن در توسعه با رویکرد توصیفی-تحلیلی و روش مقایسه‌ای به این پرسش اساسی پرداخته شده است که دولت ایران و ترکیه چه رویکردی را در حکمرانی اقتصادفرهنگ اتخاذ کرده و هر یک چگونه شرایط توسعه آن را فراهم می‌کنند. در جمع‌آوری داده‌ها از روش‌های تحلیل اسناد و تحلیل ثانویه استفاده شده است. جامعه مورد انتخاب مهم‌ترین اسناد بالادستی ایران و ترکیه و مجموعه داده‌ها، آمارها و نتایج گزارش‌هاست که از طریق روش‌های کدگذاری کیفی و تحلیل مجدد مورد بررسی قرار گرفته‌اند. هم‌چنین جهت تقویت اعتبار رویکرد سه‌سویه‌سازی مورد نظر بوده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که دولت ترکیه دارای ویژگی‌های دولت‌های توسعه‌گراست و در دوره‌های مختلف با پایداری بر رویکرد نئولیبرالیسم و سکولاریسم و اصول اساسی در دستیابی به توسعه به‌ویژه فرهنگی، وجود وفاق نخبگانی و ثبات در برنامه‌ها به رشد و پیشرفت صنایع فرهنگی در بعد اقتصادی کمک کرده است. در ایران پرهیز از رویکرد سرمایه‌دارانه و گرایش به رویکردهای عدالت‌محور پس از انقلاب اسلامی منجر به حضور بیش از حد دولت در بخش فرهنگ و هنر و به‌دنبال آن کم‌رنگ شدن حضور بخش خصوصی و مردمی شده است. هم‌چنین تعدد نهادهای سیاستگذار و عدم وفاق نخبگانی، تعدد سیاست‌های فرهنگی، فراهم نکردن زیرساخت‌های حقوقی و مادی و عدم وجود بسترهای مساعد بین‌المللی و ناهم‌سازی با سیاست‌های فرهنگی غربی در مقایسه با ترکیه، عامل توسعه‌نیافتگی اقتصادفرهنگ در ایران شده است.

واژه‌های کلیدی: اقتصاد فرهنگ، توسعه، دولت، مطالعه تطبیقی، مردمی کردن اقتصاد فرهنگ

مقدمه

با گذشت زمان نقش فرهنگ و اقتصاد فرهنگ در پیشرفت جوامع بیشتر و در تولید ثروت اقتصادی و سرمایه فرهنگی برنامه‌ای راهبردی گردیده است. اقتصاد فرهنگ از طریق تولید، توزیع و مصرف صنایع فرهنگی و کسب درآمد از آنها، بر توسعه اقتصادی و توسعه فرهنگی موثر است و می‌تواند عاملی برای شکوفایی استعداد های انسانی در سطح خرد، رشد و ارتقا خرده فرهنگ‌ها در سطح میانه و توسعه و پیشرفت جامعه و ارتقاء ضریب نفوذ فرهنگی کشورها در روابط بین‌المللی، و تبادلات فرهنگی فراملی در سطح کلان باشد (پرچمی و درخشان، ۱۳۹۸: ۲). سازمان ملل متحد (یونسکو) از اوایل قرن بیست و یکم، به‌طور رسمی فرهنگ را به‌عنوان یکی از متغیرهای ضروری توسعه اقتصادی اعلام و بر نقش آن در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی کشورها توسط دولت‌ها تأکید کرد (UNESCO-UIS, 2012).

از این‌رو دولت به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مخازن مادی و معنوی از طریق سیاست‌گذاری‌ها، در حفظ عناصر مادی و معنوی فرهنگ یک ملت نقش مهمی دارد. به‌همین دلیل از مهم‌ترین وظایف دولت‌ها در سطح جهان سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در فرایند تولید، توزیع و مصرف صنایع فرهنگی به‌عنوان محور اصلی در توسعه فرهنگی و به تبع آن اقتصاد فرهنگ است. طبق گزارش اولین نقشه جهانی صنایع فرهنگی و خلاق^۱، اقتصاد فرهنگ در اغلب کشورهای پیشرفته‌ی جهان در منطقه آمریکا، اروپا و به‌ویژه آسیای شرقی، یک صنعت بسیار راهبردی در اقتصاد ملی به شمار می‌آید و دولت‌ها نقش مهمی در آن داشته‌اند. بیشترین درآمد اقتصاد فرهنگ متعلق به منطقه آسیا-اقیانوسیه با ۳۳ درصد از درآمد کل جهانی و پس از آن اروپا و آمریکای شمالی قرار دارند (Cultural times, 2015).

1. The first global map of cultural and creative industries

بر اساس آمارهای موجود اقتصادفرهنگ ایران در میزان درآمد حاصل از مهم‌ترین صنایع فرهنگی (که به عنوان فروش بنگاه به مشتری و بنگاه به بنگاه تعریف می‌شود) (Cultural Times, 2015: 13) مانند فیلم، کتاب، موسیقی، هنرهای نمایشی و هنرهای تجسمی فاصله زیادی با کشورهای توسعه‌یافته و حتی کشورهای مشابه خود مانند ترکیه دارد. با وجود منابع و ذخایر غنی فرهنگی فراوان، سهم ایران در این بخش از اقتصاد بسیار ناچیز و نزدیک به صفر می‌باشد^۱ که نشان‌دهنده ضریب نفوذ کم در عرصه جهانی در حوزه فرهنگی نیز می‌باشد.

در جدول ذیل به‌طور نمونه آمار مربوط به برخی شاخص‌های اقتصاد فرهنگ ایران با آمریکا به‌عنوان یکی از توسعه‌یافته‌ترین کشورها در اقتصاد فرهنگ (درآمد صنایع فرهنگی، تجارت و اشتغال فرهنگی) و ترکیه مورد مقایسه قرار گرفته است.

جدول ۱- مقایسه وضعیت اقتصادفرهنگ ایران، آمریکا و ترکیه

کشور	فروش فیلم	فروش موسیقی	فروش کتاب	فروش بازی	صادرات کالای فرهنگی	واردات کالای فرهنگی	درصد اشتغال فرهنگی
امریکا	۱۱۰۸۰	۵۹۱۶	۱۵۹۰۳,۶	۳۱۵۳۵	۲۷۸۶۷,۵	۳۰۳۷۸,۵	۸۲,۶
ترکیه	۲۳۰	۳۱۸	۱۵۷,۷	۸۵۳	۴۱۹۵	۱۴۲۵	۶۲,۸
ایران	۲۷,۹	۲۸	۲۶	۴۸۷	۶۵۵	۱۲۲,۵	۲۵,۷

منبع: نقشه جهانی صنایع فرهنگی و خلاق (۲۰۱۵)، تجارت فرهنگی جهانی^۲ (۲۰۱۵)، موسسه آماری یونسکو^۳ (۲۰۱۸).

وضعیت فعلی ایران نشان می‌دهد که فاصله زیادی با کشورهای پیشرفته دارد. ایران کشوری است که دارای مواهب و میراث تمدنی و فرهنگی به‌ویژه در حوزه گردشگری

1. <http://www.mehrnews.com/news/3601575>
2. The Globalisation of Cultural Trade
3. UNESCO Institute for Statistics

است (UNESCO World Heritage Centre, 2020). هر چند در جریان نوسازی و گسست‌های تاریخی تا حدودی از تاریخ تمدن ایرانی فاصله گرفته شده، لکن ذخائر تمدنی ایرانیان که عامل مهمی در پایداری اقتصادی و سازگاری با تحولات است بسیار غنی و زبانزد است و ظرفیت‌های عظیمی برای احیای فرهنگی وجود دارد که در صنایع متبلور می‌شود. لذا سوء مدیریت بر اقتصاد فرهنگ و بخش‌های آن از مهم‌ترین و کلیدی‌ترین موانع توسعه این بخش از جامعه می‌شود (انتظاری و درخشان، ۱۳۹۶: ۴).

تعیین سیاست‌های صحیح در تسهیل عملکرد بخش‌های اقتصاد فرهنگ؛ یعنی تولید، توزیع و مصرف صنایع فرهنگی از مهم‌ترین و کلیدی‌ترین عوامل توسعه آن است. رشد و پیشرفت اقتصاد فرهنگ، یکی از عرصه‌هایی است که بالقوه در درون خود می‌تواند به رشد بخش‌های دیگر منجر شود. بنابراین سوء مدیریت جهت فراهم‌سازی شرایط مساعد برای ارتقای بخش‌های اقتصاد فرهنگ یعنی تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات فرهنگی و حضور بخش‌های دیگر جامعه از جمله بخش خصوصی و مشارکت و حضور مردم در این حوزه، از مهم‌ترین و کلیدی‌ترین موانع توسعه این بخش از جامعه می‌شود.

نبود الگوی مناسب در مدیریت اقتصاد فرهنگ، خسارات زیادی به کشور وارد می‌کند که مصادیق آن را می‌توان در وجود معضلات اجتماعی- فرهنگی، کم‌تأثیر شدن اقدامات سازمان‌های فرهنگی در حل آنها، موازی‌کاری، ضعف در تولید و مصرف محصولات فرهنگی و... مشاهده کرد. این موضوع اهمیت نقش دولت، سیاستگذاری و برنامه‌ریزی در اقتصاد فرهنگ را دو چندان می‌کند. در میان کشورهای رشدیافته در اقتصاد فرهنگ، کشورهایی مانند ترکیه وجود دارند که در ابعاد مختلف اجتماعی، فرهنگی و یا اقتصادی اشتراکاتی با ایران دارند، لذا مطالعه وضعیت اقتصاد فرهنگ آن و چگونگی نقش‌آفرینی دولت در آن می‌تواند در برخی ابعاد مدیریت اقتصاد فرهنگ در ایران مانند الگوی سیاستگذاری و برنامه‌ریزی و حدود نقش‌آفرینی دولت، فراهم کردن بسترهای توسعه اقتصاد فرهنگ و زمینه حضور و فعالیت بخش‌های دیگر جامعه از جمله بخش خصوصی، جامعه مدنی و آحاد مردم راهگشا باشد.

بنابراین هدف مطالعه، بررسی ویژگی‌ها و الگوی نقش‌آفرینی دولت در توسعه اقتصاد فرهنگ از طریق مقایسه وضعیت اقتصاد فرهنگ ایران و ترکیه و چگونگی نقش‌آفرینی دولت‌ها در بخش‌های مختلف آن است. سؤال اصلی تحقیق این است که دولت چگونه می‌تواند از طریق الگوهای سیاستگذاری و برنامه‌ریزی مناسب در توسعه اقتصاد فرهنگ نقش‌آفرینی کند؟ وضعیت اقتصاد فرهنگ در کشوری رشدیافته مانند ترکیه در مقایسه با ایران چگونه است و دولت چه نقشی در توسعه آن دارد؟

پیشینه تحقیق

حوزه مطالعاتی اقتصادفرهنگ به سال ۱۹۵۹ میلادی برمی‌گردد و کشورهای پیشرفته توانسته‌اند تا حدودی مبانی نظری مربوط به این حوزه را پرورش داده و تجارب عملی به‌دست آورند. در مقابل حوزه تحقیقاتی اقتصادفرهنگ در ایران پدیده نوظهوری است که سابقه آن به بیش از دو دهه نمی‌رسد، بنابراین مطالعات اندکی به‌ویژه از دیدگاه جامعه‌شناختی که به بررسی اقتصاد فرهنگ و نقش دولت پردازد، انجام شده است. لازم به ذکر است که مطالعات موجود نیز غالباً در حوزه سیاستگذاری فرهنگی و وضعیت صنایع فرهنگی در ترکیه و نقش آن توسعه اقتصادی است که اقتصاد صنایع فرهنگی نیز به‌عنوان زیرمجموعه‌ای از آن مورد توجه است. در این مطالعه به اقتضای موضوعات مورد بررسی از نتایج نظری و تجربی این مطالعات استفاده شده است. در ادامه به برخی مطالعات داخلی و خارجی موجود اشاره می‌گردد.

مطلبی و همکاران (۱۳۹۹) در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی تأثیر سیاست‌گذاری فرهنگی بر قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران و ترکیه (مطالعه موردی صنایع فرهنگی)» با رویکرد مقایسه‌ای به بررسی این موضوع پرداخته‌اند که سیاست‌های فرهنگی تأثیرگذار بر قدرت نرم، بین دو کشور چه وجوه اشتراک و اختلافی دارد. یافته‌های پژوهش نشان داد، سیاست‌گذاری فرهنگی در حوزه صنایع فرهنگی توسط ایران و ترکیه برای تولید قدرت نرم در خاورمیانه و بخش‌هایی از اروپا و آفریقا مورد استفاده قرار گرفته است. در خصوص

ایران تحولات منطقه‌ای، مشکلات اعتباری، سیاست تمرکزگرایی فرهنگی، عدم استقلال اقتصادی رسانه‌ها، عدم حمایت دولت از صنایع فرهنگی، افزایش فرقه‌گرایی در جهان و ناتوانی‌های ایران در نفوذ به کشورهای از طریق ابزارهای جذاب قدرت نرم را می‌توان برای عدم موفقیت ایران در حفظ وجهه مطلوب خود در منطقه برجسته کرد.

پرچمی و درخشان (۱۳۹۸) در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی رابطه توسعه اقتصاد فرهنگ و نظم در جامعه» به بررسی توسعه‌یافتگی اقتصاد فرهنگ و رابطه آن با نظم در جامعه با روش تطبیقی بین ده کشور اول پیشرفته و ده کشور اول رشدیافته در اقتصاد فرهنگ و ایران بررسی شده است. نتایج بیانگر آن است که هرچه نظم در جامعه بیشتر بوده، توسعه اقتصاد-فرهنگ نیز بیشتر شده و در تبیین هم‌زمان تغییرات اقتصاد فرهنگ، سرمایه اقتصادی و فرهنگی بیشترین توان تبیین را داشته‌اند.

رنجکش (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی دیپلماسی فرهنگی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی» با روش توصیفی-تحلیلی با رویکرد مقایسه‌ای به بررسی عملکرد دیپلماسی فرهنگی ایران و ترکیه در منطقه آسیای مرکزی طی سال‌های ۲۰۱۴-۱۹۹۱ می‌پردازد تا وجوه همسان و ناهمسان در الگوی ساختاری و الگوی اجرایی آن را بررسی کنند. به نظر میرسد با توجه به همسانی/ناهمسانی الگوی ساختاری و الگوی اجرایی دیپلماسی فرهنگی دو کشور ایران و ترکیه، شباهت/تفاوت‌هایی در کاربرد ابزارهای دیپلماسی فرهنگی دو کشور همچون ابزارهای رسانه‌ای، آموزش زبان ملی، نمایشگاه‌های فرهنگی و تصویرسازی مثبت وجهه ملی در آسیای مرکزی وجود دارد.

بهمنی خدنگ و ایوبی (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی سیاستگذاری فرهنگی در کشورهای اسلامی؛ مورد مطالعه: ترکیه و مصر» به منظور استفاده از تجارب سایر کشورها به‌ویژه کشورهای اسلامی در حوزه سیاستگذاری فرهنگی به بررسی اسناد و داده‌های مرتبط با سیاستگذاری فرهنگی در دو کشور اسلامی ترکیه و مصر پرداخته‌اند. این داده‌ها بر اساس هشت مولفه شامل رویکرد به فرهنگ، عرصه‌های فرهنگی، نهادهای

حاکمیتی، نقش‌ها و نهادهای غیرحاکمیتی، ارتباطات فرهنگی فراملی، اهداف فرهنگی، اصول سیاست‌گذاری و ابزارهای سیاستی بررسی و طبقه‌بندی شده است.

عمویی (۱۳۹۱) در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی مقایسه‌ای سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی در ایران و ترکیه مطالعه تطبیقی دوره رضا شاه و آتاتورک» در پی این است که با بررسی سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی رضا شاه در ایران و آتاتورک در ترکیه در جهت تقویت عرفی‌گرایی و ملی‌گرایی نشان دهد که اقدامات صورت گرفته در دو کشور در چه مقولاتی بوده است. نتایج نشان می‌دهد با توجه به مولفه‌های شخصیت دو رهبر، نگاه آنها به مذهب، جایگاه روحانیت در نظر آنان، توجه به مساله قضا، پوشش و آموزش و پرورش و... شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در اقدامات انجام شده در ایران پس از مشروطیت و کودتای ۱۲۹۹ و ترکیه نوین پس از عثمانی و فروپاشی خلافت وجود دارد.

گولوم (۲۰۲۱) در مطالعه‌ای با عنوان «فرهنگ سنتی ترکیه و صنعت فرهنگی شرق‌شناسی» به این موضوع می‌پردازد که فرهنگ سنتی ترکیه دارای محتوای باستانی، منحصر به فرد، جهانی، متنوع، پویا، رقابتی و متمایز (دانش‌ها و شیوه‌های سنتی، کدهای فرهنگی، تصاویر متعارف، نقوش، الگوهای ساختاری و غیره) است که در سیاست‌های مربوط به صنایع فرهنگی به طرق مختلف مورد توجه قرار می‌گیرد. این سرمایه فرهنگی برای تحقق اهداف توسعه اقتصادی پایدار ترکیه از گذشته تا به امروز مورد استفاده قرار گرفته است.

کایماس (۲۰۱۹) در مطالعه‌ای با عنوان «آیا توسعه بدون سیاست‌های فرهنگی امکان‌پذیر است؟ بازاندیشی صنایع خلاق و توسعه پایدار در مورد ترکیه» با بررسی سیاست‌های فرهنگی یونسکو و مفهوم توسعه پایدار فرهنگی به بازنگری نقش صنایع فرهنگی و خلاق در توسعه پایدار ترکیه می‌پردازد. نتایج نشان می‌دهد که صنایع خلاق به جای سیاست‌های فرهنگی «مناسب» در ترکیه، عمدتاً به مجموعه اقدامات قابل توجهی از تلاش‌های کارآفرینان خلاق متکی است. در حالی که صنایع فرهنگی و خلاق به‌عنوان منابع جدید اشتغال و رفاه برای کشورها شناخته شده‌اند، مطالعه حاضر استدلال می‌کند که

این صنایع نیازمند یک سیاست فرهنگی مبتنی بر «مناسب‌سازی» و گنجاندن فرهنگ در پارادایم توسعه هستند.

یلدریر کسر^۱ (۲۰۱۷) در مطالعه‌ای با عنوان «اقتصاد فرهنگ برای توسعه اقتصادی: ارزیابی میراث فرهنگی در ترکیه» به بررسی وضعیت انواع صنایع فرهنگی و خلاق ترکیه و تأثیر آن بر زمینه ایجاد اشتغال، افزایش صادرات و به طور کلی توسعه اقتصادی می‌پردازد. وی معتقد است که گردشگری، اسباب‌بازی و بسیاری از صنایع خلاق دیگر می‌تواند اثر غیرمستقیم در توسعه اقتصادی ترکیه داشته است و این حاصل توجه به ابعاد اقتصاد فرهنگی در سیاستگذاری‌های ترکیه است.

هوبیکوغللو و چتینکایا^۲ (۲۰۱۵) در مطالعه‌ای با عنوان «در چارچوب اقتصاد سرگرمی نوآوران، اثرات اقتصادی صنایع فرهنگی: نمونه ترکیه و هالیوود» به بررسی امکانات صنعت سینما در ترکیه و نقش دولت در قالب وزارت فرهنگ و گردشگری ترکیه می‌پردازند. نتایج نشان می‌دهد که صنعت فیلم در ترکیه با الگو قرار دادن صنعت فیلم‌سازی هالیوود و با تمرکز بر مقیاس جهانی، اقتصاد فرهنگ شهرها اثر بزرگی داشته است. آنها معتقدند این الگو در آینده صنعت فیلم ترکیه را در مقیاس جهانی به موفقیت چشمگیری می‌رساند.

لازارتی^۳ و همکاران (۲۰۱۴) در مطالعه‌ای با عنوان «صنایع خلاق و فرهنگی در ترکیه، مقایسه با ایتالیا و اسپانیا» به این موضوع می‌پردازند که در منطقه مدیترانه، ترکیه نمونه بارز کشوری مرزی و مسیر ارتباط بین اروپا و آسیا است که در حوزه صنایع خلاق و فرهنگی به اندازه کافی مورد توجه و مطالعه نشده به همین دلیل به بررسی ویژگی‌های صنایع خلاق کشور ترکیه در مقایسه با ایتالیا و اسپانیا می‌پردازند. نتایج نشان می‌دهد که صنایع خلاق و فرهنگی بخش نوظهوری در این منطقه است و هم‌رتبه با سایر کشورهای

1. Yıldırım Keser

2. Hobikoğlu & Çetinkaya

3. Lazzeretti

اروپایی مانند ایتالیا و اسپانیا است. ترکیه با معیار قرار دادن توسعه منطقه‌ای و مبتنی بر میراث بومی و فرهنگی به عنوان یک پدیده شهری نیمی از ارزش‌افزوده کشورهای مورد بررسی را به خود اختصاص داده و در رشد بالایی قرار دارد.

مبانی نظری

توسعه اقتصادفرهنگ

عموماً اقتصادفرهنگ با رویکردی اقتصادی تعریف و فعالیت‌های فرهنگی و هنری نیز فرصتی برای کسب درآمد و ثروت به حساب می‌آیند و با روش‌های اقتصادی تحلیل و تبیین می‌شوند. در این دیدگاه اقتصادفرهنگ به عنوان مناسبات و فراگردهای فرهنگی مطابق با زمینه و شرایط اقتصادی تفسیر شده (Galbraith, 1974: 3; Boulding, 1985: 8) و مبنا بر این است که اقتصادفرهنگ بخشی از اقتصاد است که معطوف به فعالیت‌ها و تولیدات فرهنگی است (Pratt, 2004: 407) در دیدگاه دیگری مفهوم اقتصادفرهنگ به - عنوان شاخه‌ای از علم و ترکیبی از مطالعه علم اقتصاد و فرهنگ است که به بررسی تأثیر نیروهای اقتصادی بر کالاهای فرهنگی یا به عبارتی صنعت فرهنگی می‌پردازد تا از طریق ارائه مفاهیم و مسائل اقتصادی تصمیمات و مدیریت عرصه فرهنگ را هدایت یا محدود نماید (Anderson, 2006: 9).

از رویکردی جامعه‌شناختی اقتصادفرهنگ نظام منسجمی از نقش‌ها، موقعیت‌ها، شبکه‌ها، کنش‌گران و الگوهای ارتباطی است که هم در پی کسب بیشترین سرمایه اقتصادی از طریق تولید، توزیع و مصرف کالا و خدمات فرهنگی است و هم می‌تواند به افزایش سرمایه فرهنگی کمک نماید. اقتصادفرهنگ، الگوهای نسبتاً ثابت کنش برای کسب سرمایه اقتصادی از تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات فرهنگی است (پرچمی و درخشان، ۱۳۹۸: ۸).

در بسیاری از مواقع اقتصادفرهنگ با رویکردی تقلیل‌گرایانه به صنایع فرهنگی تحویل شده و صنعت فرهنگ که تولید ثروت اقتصادی از طریق تولید و توزیع و ازدیاد مصرف

کالاهای فرهنگی را در بر می گیرد مفهوم مرکزی اقتصادفرهنگ گردیده است. در عمل استفاده از واژه صنعت درباره فرهنگ، بر فرایندهای اقتصادی تمرکز می کند که از طریق آن کالاها و خدمات فرهنگی ساخته می شوند، به بازار عرضه شده و مصرف کنندگان با خریدن آنها به مصرف می پردازند. بنابراین فعالیتهای فرهنگی می توانند نقش مهمی در اقتصاد داشته باشند. در این صورت کنترل و هزینه تولید آثار فرهنگی - هنری که با تکنولوژی پیوند نزدیکی دارند مانند فیلم، موسیقی، چاپ، بازی و ... در عرصه های پژوهش در باب اقتصاد سیاسی تولید فرهنگی، اهمیت ویژه می یابند (تراسبی، ۱۳۹۳).

تولیدات صنایع فرهنگی به دو گروه کالا و خدمات فرهنگی تقسیم می شوند. کالای فرهنگی شیء و خدمتی است که برای ارضا نیازهای فرهنگی (سرمایه فرهنگی) توسط افراد جامعه در فرآیند کار، تولید و با کالاها و خدمات دیگر اعم از فرهنگی یا غیر فرهنگی مبادله می گردد (Palgrave, 2006). خدمت فرهنگی ارائه سرمایه فرهنگی برای ارضاء نیاز یا خواست فرهنگی دیگری و کالای فرهنگی صورت مادی یا عینیت یافته قابل مصرف سرمایه فرهنگی است که قابلیت مبادله با سرمایه اقتصادی دارد (پرچی و درخشان، ۱۳۹۸: ۹). خدمات فرهنگی، خدماتی است که معرف کالاها یا مادی نیست اما با هدف تامین نیازها و یا علایق فرهنگی ارائه می شود. (رشیدپور، ۱۳۹۳: ۳۰۰).

با توجه به تعریف ارائه شده، اقتصادفرهنگ دارای سه بعد مهم تولید، توزیع و مصرف محصولات فرهنگی می باشد. تولید فرهنگی فرایند ایجاد، آموزش، تربیت نیروی انسانی، توزیع، ارزیابی و حفظ محتوای فرهنگی است که حاوی عناصر نمادین فرهنگی، زیباشناختی و هنری می باشد (Peterson and Anand, 2004).

از مهم ترین عناصر تولید فرهنگی کسب و کارها، سرمایه، نیروی انسانی و آموزش است (تراسبی، ۱۳۷۹: ۴۹). سرمایه گذاری در سرمایه انسانی حوزه اقتصادفرهنگ در قالب آموزش از جمله راهبردهای سیاستی است که دولت ها با همکاری بخش خصوصی و هنرمندان می تواند به رشد اقتصادفرهنگ کمک نماید (تراسبی، ۱۳۹۳: ۳۰۹). فراهم شدن شرایط ساختاری آموزش از طریق نهادها و مراکز آموزشی نظیر مدرسه، دانشگاه و سایر

مؤسسات آموزشی، نیروی انسانی مورد نیاز برای بخش فرهنگ را آماده می‌نماید (تاووز، ۱۳۹۳: ۲۸۳). کسب و کارهای فرهنگی شامل تولید و توزیع محصولات مادی، غیرمادی و یا خدمات هنری با محتوای خلاقانه، که ارزش اقتصادی و اهداف بازاری دارند (UNCTAD, 2018).

قوانین دولت تأثیر زیادی بر روی کسب و کارها به‌ویژه کسب و کارهای کوچک دارند (Beale, 2004: 1). یکی از عوامل موثر بر کسب و کارها وجود عضویت شبکه‌ای میان کنش‌گران و شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی و خوشه‌های اقتصادی در این عرصه است که می‌تواند منجر به مبادله بین دو خرده نظام اجتماع و اقتصاد و رونق اقتصادفرهنگ شود (Ryan, 2011: 8). ارائه تسهیلات و تخفیف مالیاتی برای کسب و کارهای فرهنگی و تدوین سیاست‌های حق مالکیت معنوی برای تولیدکنندگان از مهم‌ترین اقدامات دولت‌ها در جهت افزایش تولید فرهنگی است (Kim, 2011).

توزیع محصولات فرهنگی، بازار و تجارت صنایع فرهنگی بعد دیگر اقتصادفرهنگ است. در بازار کالاهای فرهنگی، مبادلات کالاهای فرهنگی انجام می‌شود و عدم طراحی ارتباطات صحیح در بازار هنری موجب کاهش تولید یا عدم پاسخگویی به نیازهای فرهنگی می‌گردد (Parkin and others, 2014). کالاهای فرهنگی در دو بازار جریان می‌یابند: بازار مالی و بازار فرهنگی. بازار مالی بیشتر با ارزش مبادله‌ای کالاهای فرهنگی سروکار دارد؛ در حالی که بازار فرهنگی ارزش مصرفی آنها را در نظر دارد (Fiske, 1989). برای دستیابی به نظام توزیعی مناسب در صنایع فرهنگی می‌بایست بازارهای داخلی و حتی خارجی برای عرضه و فروش محصولات فرهنگی در مقیاس انبوه وجود داشته باشد (Kolb, 2016: 6-10).

حمایت دولت می‌تواند شامل برپایی نمایشگاه‌های داخلی و تخفیف در هزینه‌های صادراتی و تبلیغات رسانه‌ای برای بازاریابی در هر دو بازار داخلی و خارجی صورت گیرد (Kim, 2011). امروزه بازارهای مجازی در فضای سایبر (اینترنت) برای توزیع کالاهای فرهنگی امکان دسترسی را بسیار تسهیل کرده است (Miller, 2012: 66).

از مباحث مهم در اقتصاد فرهنگ، بحث تقاضا و مصرف است. در مباحث اقتصادی، می‌توان مخاطبان، بازدیدکنندگان، بینندگان و خریداران انواع محصولات فرهنگی هنری را به عنوان «مصرف‌کنندگان» در نظر گرفت (تاووز، ۱۳۹۳: ۲۱۴). تقاضای آثار هنری بر اساس قیمت، کیفیت، زیبایی، درآمد مصرف‌کننده، نظام قشربندی، نوع جامعه‌پذیری، خصوصیت‌های بازارهای مالی و عرضه آن بر اساس قیمت و هزینه‌های تولید است. سطح تحصيلات و سواد در درازمدت ممکن است با مصرف کالاهای فرهنگی و هنری در ارتباط باشد، که عامل موثری در تعیین میزان درآمد نیز هست (تراسی، ۱۳۷۹: ۴۸-۴۱).

در سیاست‌گذاری‌های فرهنگی با نیازسنجی و هدایت ذائقه افراد، تولید فرهنگی و سرمایه‌گذاری در بازار تغییراتی ایجاد می‌کنند که هم موجب ارتقا سرمایه فرهنگی و هم رونق اقتصاد فرهنگ می‌شود (Moeller, 2009: 234). هم‌چنین مصرف کالاهای فرهنگی به‌شدت با تعریف و بازتعریف موقعیت‌های اجتماعی مصرف‌کنندگان و نظام قشربندی در ارتباط است (بوردیو، ۱۳۹۹: ۴۶۷-۴۶۶).

وجود یک نظام اجتماعی نابرابر و فاصله طبقاتی زیاد، نبود عدالت فرهنگی (به‌معنای دسترسی برابر به کالاهای فرهنگی) اکثریت جامعه را که متعلق به طبقات متوسط و پایین هستند، به سمت کسب سرمایه اقتصادی سوق می‌دهد؛ چنانچه افرادی که تمایل به مصرف کالاهای فرهنگی دارند به لحاظ جمعیتی اندک و در نتیجه عرصه اقتصاد فرهنگ را در حوزه مصرف محدود می‌کنند؛ بنابراین افزایش رفاه و عدالت فرهنگی می‌تواند از جمله مؤلفه‌های مهم و تأثیرگذار بر مصرف فرهنگی باشد. در این میان تدابیری نظیر یارانه‌های فرهنگی دستیابی به چنین هدفی را تسهیل می‌کنند.

رشد و پیشرفت در بخش‌های مختلف اقتصاد فرهنگ به‌معنای توسعه آن است. زیرا مفهوم توسعه از قوه به فعل رسیدن هماهنگ توانایی‌های گوناگون جامعه را نشان می‌دهد و متکی بر رهیافتی نظام‌وار از جامعه است. بنابراین بهترین وضعیت برای یک جامعه آن است که ابعاد گوناگون نظام اجتماعی هماهنگ باهم رشد یابند، که به آن توسعه همه‌جانبه اطلاق می‌شود (پناهی، ۱۳۹۴: ۳). فرایند توسعه اقتصاد فرهنگ، توسعه اقتصادی از طریق

تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات فرهنگی و توسعه‌ی سرمایه فرهنگی یعنی رشد آگاهی‌های نافع را در بر می‌گیرد و از این طریق می‌تواند عامل موثری در شکوفایی استعدادهای انسانی در سطح خرد، رشد و ارتقا خرده‌فرهنگ‌ها در سطح میانه و پیشرفت جامعه و ارتقاء ضریب نفوذ فرهنگی کشورها در روابط بین‌المللی و تبادلات فرهنگی فراملی در سطح کلان باشد.

بر این اساس توسعه اقتصادفرهنگ فرایند ارتقاء مستمر و متعادل تولید، توزیع و مصرف کالا و خدمات فرهنگی در سطوح مختلف است (پرچی و درخشان، ۱۳۹۸: ۱۰). برای سنجش میزان توسعه اقتصادی و فرهنگی شاخص‌های مختلف ملی و بین‌المللی ارائه شده است. در این مطالعه از شاخص‌های یونسکو (UNESCO, 2015) برای سنجش توسعه اقتصاد فرهنگ و صنایع فرهنگی استفاده شده است که عبارتند از: درآمد صنایع فرهنگی نظیر فیلم، موسیقی، کتاب و بازی‌های دیجیتال، سهم صنایع فرهنگی در GDP، بودجه بخش فرهنگ، میزان صادرات و واردات کالاهای فرهنگی، میزان شاغلین و تحصیل‌کردگان این بخش.

دولت و توسعه اقتصادفرهنگ

به‌طور کلی نقش دولت در جامعه با نظام اجتماعی‌ای که دولت در آن شکل گرفته، در ارتباط است. این نظام اجتماعی، طیف وسیعی از دیدگاه‌ها را در مورد نقش دولت از حداقلی تا حداکثرسازی دولت در جامعه را در برمی‌گیرد. این رویکردها به‌طور تاریخی و تغییر شرایط اقتصادی و سیاسی جوامع دچار تغییر و تحول شده است. در نخستین رویکرد، نقش دولت‌ها در حداقل است و به‌عبارتی دولت نقشی در توسعه ندارد و نقش اصلی در رسیدن به توسعه بر عهده بخش خصوصی و بازار می‌باشد (Karmik, 1997: 94; Smith, 1776).

در رویکرد لیبرالیسم کلاسیک، نقش دولت را بیشتر از جنبه ارشادی و تسهیل‌کننده ساختار رقابت در بازار آزاد، حفظ و تأمین امنیت و آزادی فردی (Smith, 1776) در نظر

گرفته که در نهایت منجر به توسعه خواهد شد. در این رویکرد دولت حق ورود مستقیم در عرصه‌های مختلف را ندارد و به اشکال و شیوه‌های مختلف زمینه و بستر فعالیت‌های مختلف را فراهم می‌کنند (شاپیرو، ۱۳۹۱).

دسته دوم که غالباً شامل رویکردهای سوسیالیستی می‌شود، نظریاتی است که برای دولت اختیارات وسیعی قائل است، که مصلحت جامعه را تشخیص می‌دهد و نقشی برای بخش خصوصی و بازار قائل نیست. دولت‌هایی که نقش حداکثری دارند، در مکانیسم‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به منظور حفظ تعادل عمومی و با هدف برپایی عدالت در جامعه دست به نقش‌آفرینی گسترده می‌زنند (گریفین، ۱۳۹۷).

دیدگاه سومی که تحت‌تأثیر رویکرد نئولیبرالیسم در ارتباط با نقش دولت قرار دارد، در بین این دو طیف ظهور کرد که در پی رفع نقصان‌های رویکردهای لیبرالیستی ماقبل خود بود. این رویکرد همکاری و تعامل دو نهاد دولت و بازار، به‌جای تقابل آنها را پیشنهاد داد و به عنوان الگوی مطلوب ایفای نقش بازار - دولت در نظر گرفته شد. نظریه‌هایی نظیر دولت‌های کیتزی، نهادگرایان جدید، دولت‌های توسعه‌گرا، حکمرانی خوب، گفتمان مدنی - ارتباطی که به نسبت دولت‌های حداقلی دخالت بیشتری برای دولت در امور قائل هستند. از مهم‌ترین مولفه در این دیدگاه به‌ویژه ریکرد مدنی - ارتباطی، مشارکت مردم، نهادهای مردمی و حضور داوطلبانه آنها است (پاگ، ۱۳۸۶؛ فیتزپاتریک، ۱۳۹۲، مک‌گویگان، ۱۳۸۸).

ظهور این دیدگاه باعث شد تا به‌مرور از تعداد دولت‌هایی که اصول حاکمیتی خود را مبتنی بر یکی از دو دیدگاه فوق قرار داده بودند، کاسته شود و در عوض بیشتر دولت‌ها در نقطه‌ای بینابین دو جایگاه مذکور قرار گیرند. به دنبال این اندیشه، رویکردهایی در مورد نقش دولت ظهور کرد که به آن به‌عنوان نهادی که کار هماهنگ‌کنندگی کارکرد نهادهای دیگر در جهت دستیابی به توسعه را داراست، شناخته شد. رویکرد نهادگرایی جدید، دیدگاهی است جهت بازگشت مجدد به مفهوم دولت و نهادهای آن در سیاست‌گذاری‌ها (نورث، ۱۳۸۵).

در این مکتب فکری هر دو نوع مداخله دولت به‌عنوان نهادی مکمل بازار و بخش خصوصی پذیرفته شده است، زیرا تنها لازم است که در نهایت مشکلات رفع شود. نهادگرایان هیچ‌گاه مالکیت خصوصی را نفی نکرده یا سازوکار بازار را منتفی نمی‌دانند، بلکه بر شکست‌ها و عدم کفایت آن تأکید دارند و از همین منظر دولت را مکمل بازار می‌دانند پیروان این رویکرد بر این باورند که در یک محیط نهادی هنجارها و قواعد از طریق دولت ایجاد می‌شود و در یک میدان سازمانی بر دیگر اجزای میدان سازمانی تحمیل می‌شود. این هنجارها و قواعد مانند الگوهایی چشم‌اندازهایی برای کنش‌گران عرصه‌های مختلف اقتصادی و فرهنگی ایجاد کرده و آنها را قادر می‌سازد که بر اساس آن قواعد به اهداف خود دست یابند (DiMaggio and Powell, 1991: 1-13).

به‌منظور بررسی دستیابی به رشد و توسعه در جامعه ایران و ترکیه در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی و حوزه‌های گوناگون نظیر اقتصادفرهنگ و نقش‌آفرینی موثر دولت در آن، نظریه‌های دولت توسعه‌گرا مطرح می‌شود. بر اساس این دیدگاه، بازیگر اصلی دولت است و توسعه‌ی یک کشور در گرو فعالیت‌ها و سیاست‌های اتخاذی دولت است. در این رویکرد، از مفاهیم و شاخص‌های حکمران خوب^۱ و دولت کارآمد برای دولت‌ها استفاده می‌گردد که مدل دولت نه حداقلی است و نه حداکثری، بلکه نقش آن تسهیل‌گری و تنظیم‌گری، ایجاد انگیزش، فراهم‌سازی بسترها و شبکه‌های اجتماعی، نهادهای دموکراتیک برای توسعه در ابعاد مختلف در نظر گرفته می‌شود (World Bank, 1997).

از نظر لفت ویچ، دولت توسعه‌گرا دولتی است که در آن عرصه سیاست به‌گونه‌ای است که دستگاه سیاسی در مرکز از عزم، قدرت، استقلال، توانایی و مشروعیت کافی برای شکل‌دهی، تعقیب و تشویق دستیابی به اهداف توسعه برخوردار است و به این اهداف خواه از طریق ایجاد، ارتقا و حفاظت از شرایط رشد اقتصادی (در دولت‌های توسعه‌گرای سرمایه‌داری) و خواه از طریق سازماندهی مستقیم اقتصاد (در دولت‌های توسعه‌گرای

سوسیالیست) و خواه از طریق ترکیب متفاوتی از این دو دست پیدا می کند (Leftwich, 2006: 63).

دولت توسعه گرا باید با گروه های اجتماعی داخل خود (وفاق نخبگان) و هم چنین خارج از خود مجموعه روابط فشرده ای داشته باشد تا بتواند با همکاری آنها پروژه های توسعه را به اجرا درآورد. در عین حال بدون استقلال از همه گروه های بیرونی، دولت به کارگزار آنها تبدیل می شود و منافع آنها در دستور کار درازمدت دولت قرار می گیرد (اوانز، ۱۳۸۲: ۲۴). از ویژگی های مهم دولت های توسعه گرا می توان به وجود اقتصاد صنعتی، رشد اقتصادی پایدار، بوروکراسی حرفه ای، آموزش و سلامت اشاره کرد (Chang, 2006; Doner et al: 2005; Jian-xing and De-jin: 2010).

بنابراین با توجه به مطالب فوق مهم ترین ویژگی های دولت های توسعه گرا عبارت است از:

- وجود نخبگان توسعه گرا؛ که عزم راسخ برای پیشرفت و توسعه دارند، اهداف بلندمدت توسعه را در کانون اهداف خود قرار داده، به لحاظ شخصی کم تر فاسد بوده و از همین رو برای دستیابی به اهداف به نهادسازی دست می زنند.

- استقلال نسبی دولت؛ بدین معنا که دولت می تواند در برابر درخواست گروه ها هم سود آزادی عمل نسبی داشته باشد و تحت تأثیر درخواست ها قرار نگیرد. البته این به معنای جدایی از جامعه نیست. در اینجا نظام سیاسی نیز یکی از اجزای سیستم است که با محیط پیرامونی و اجزای دیگر در ارتباط است. بر این اساس دولت توسعه گرا از یک طرف چه با بازیگران داخلی (بخش خصوصی) و چه خارجی (سرمایه گذاران خارجی) در جهت اهداف توسعه ای دارای ارتباط است و در عین حال استقلال نسبی اش را حفظ می کند.

- قدرت دیوان سالارانه؛ نظام دیوانسالاری که در جریان سیاست گذاری های توسعه ای تحت تأثیر جریان های سیاسی قرار نمی گیرند و با استقلال از عرصه سیاست از آفت های ضد توسعه ای این عرصه برکنار می مانند.

- بستر بین‌المللی؛ وجود شرایط مساعد بین‌المللی در دستیابی به توسعه موثر است. نبود شرایط بین‌المللی مساعد و وجود محدودیت‌ها و فشارهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی از سوی نهادهای بین‌المللی مانع دستیابی به دولت توسعه‌گرا می‌شود (دلفروز، ۱۳۹۹: ۶۸-۵۸).

در رویکردهای نظری اخیر، دولت در نقش جدیدتری ظاهر می‌شود و عملکرد دولت مبتنی بر الگویی است که در آن ضمن تاکید بر جنبه‌های کارایی و اثربخشی که در رویکردهای دولت‌های توسعه‌گرا مطرح است، بر جنبه‌های دموکراتیک و ارزش‌های دموکراسی نیز توجه داشته باشد. در این الگو دولت به‌عنوان دولت تسهیل‌گر شناخته می‌شود و با ایجاد شرایط مساعد اقتصادی، حقوقی و سیاسی و تسهیل مشارکت و فعالیت مردم و بخش خصوصی و در کل نیروهای اجتماعی در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و توزیع قدرت و ثبات ائتلاف‌ها، فضا را برای رشد و توسعه فراهم می‌کند (Mira and Hammadache, 2017).

اما به گفته صاحب‌نظران این وضعیت زمانی محقق می‌گردد که یک جامعه به اندازه‌ای از سطح توسعه‌یافتگی اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دست یافته و زیرساخت‌های قانونی و نهادی و از همه مهم‌تر رفاه و عدالت توسط دولت فراهم گردد. بر این اساس دولت نه تنها محدودکننده بازار نیست بلکه بسته به شرایط، با روش‌های مختلفی نظیر سیاست‌های توسعه‌محور، تنظیمی، انحصارزدایی و تسهیل‌گرانه شرایط را برای فعالیت آزادانه آن و مولفه‌های تشکیل‌دهنده‌اش نظیر سرمایه‌گذاران، تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان و مصرف‌کنندگان فراهم می‌کند که این از ویژگی‌های مهم دولت‌های توسعه‌گراست. بنابراین می‌توان گفت که دولت به‌عنوان یک نهاد تأثیرگذار نقش مهمی در تنظیم مناسبات و ساختارهای موثر بر ایجاد و تداوم پیشرفت اقتصاد فرهنگ‌داراست و می‌تواند با ایجاد بسترهای لازم در ابعاد مختلف در جامعه موجبات توسعه اقتصاد فرهنگ را فراهم کند.

مدل ۱- ویژگی‌های دولت‌های توسعه‌گرا

با توجه به مباحث نظری مطرح شده، با توجه به مولفه‌های توسعه‌گرا بودن (وجود وفاق نخبگانی در توسعه، رشد اقتصادی پایدار، بوروکراسی قوی و کارآمد، ارتباط با بخش خصوصی و نهادهای مردمی و بستر مناسب بین‌المللی) در پی پاسخ به این پرسش‌ها هستیم که:

دولت ترکیه و ایران چه رویکردی را برای حکمرانی اخذ نموده و دارای چه ویژگی‌هایی هستند؟

و چگونه از این طریق شرایط رشد اقتصاد فرهنگ را فراهم کرده‌اند؟

روش تحقیق

در این مطالعه برای دستیابی به هدف تحقیق یعنی بررسی نقش دولت در توسعه اقتصاد فرهنگ از رویکرد توصیفی-تحلیلی و تحلیل تطبیقی مورد محور^۱ (کی. بین، ۱۳۹۸) سود جستیم. تحلیل تطبیقی به معنای توصیف و تبیین مشابته‌ها و تفاوت‌های شرایط یا پیامدها در بین واحدهای اجتماعی بزرگ مقیاس و کلان مانند مناطق، ملت‌ها، جوامع و فرهنگ‌هاست (Smelser, 2003: 645). امروزه مطالعات تطبیقی به‌ویژه برای استفاده از تجارب سایر کشورها، به یکی از مهم‌ترین حوزه‌های دانش تبدیل شده است، زیرا مطالعات تطبیقی، هم موجب شناخت بیشتر نسبت به سیاست‌های مختلف کشورها می‌شود و هم هزینه‌های اقتصادی و اجتماعی را کاهش می‌دهد (Mills et al 2006: 621).

در میان کشورهای مختلف، ترکیه دارای شباهت‌های بسیاری با ایران است. برای نمونه در جمعیت، درصد جمعیت مسلمان و شاخص توسعه انسانی که ترکیبی از شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی وضعیتی مشابه ایران دارد. بر اساس آمار و شواهدی که وجود دارد ترکیه در مقایسه با ایران در حوزه اقتصاد فرهنگ و صنایع فرهنگی در چند دهه اخیر رشد چشم‌گیری داشته است. میزان گردش مالی صنایع فرهنگی در ترکیه با فاصله زیادی از ایران در حال رشد است، درحالی‌که در ایران این مقدار سهم اندکی را در مقایسه با ترکیه به خود اختصاص داده است. نرخ رشد صنایع فرهنگی به‌ویژه صادرات و واردات کالاهای فرهنگی ترکیه نشان‌دهنده رشد بالای این کشور در اقتصاد فرهنگ می‌باشد هرچند با کشورهای پیشرفته فاصله دارد اما جزء ۱۰ کشور رشد یافته اول جهان شده است.

لازم به ذکر است که با آگاهی نسبت به برخی محدودیت‌ها در مقایسه واحدها مانند مسئله مقایسه‌ناپذیر بودن برخی ویژگی‌ها و ابعاد موردها به دلیل وجود تاریخ‌ها و هویت‌های شناخته شده جوامع که زمینه‌ای هستند، با این وجود تحقیقات تطبیقی به ما

کمک می‌کنند که علاوه بر شناخت موارد، تفاوت‌های آنها، تأثیرگذاری متغیرها در شرایط مختلف، میزان و نوع تأثیرگذاری آن به صورت عمیق‌تر مورد بررسی قرار گیرد (ریگین، ۱۳۸۸: ۴۰-۲۵).

لذا جهت جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها در ترکیه و ایران از روش تحلیل اسناد و تحلیل ثانوی در محدوده زمانی ۵۰ سال گذشته استفاده شده است. جامعه مورد انتخاب مهم‌ترین اسناد بالادستی در ترکیه و ایران است که از میان آنها قانون اساسی، سند چشم‌انداز و برنامه‌های توسعه انتخاب شده است. برای جمع‌آوری داده‌ها و آمار به پایگاه‌ها و مراکز اطلاعاتی، مدارک و اسناد، پیمایش‌ها و ... از پورتال دولت ترکیه، وزارت فرهنگ و زیرمجموعه‌های آن، سالنامه‌های آماری منتشر شده در ترکیه و ایران، پایگاه‌های اطلاعاتی جهانی مانند بانک جهانی، یونسکو استفاده گردیده است. در فصل یافته‌ها، به‌طور مشخص منبع داده‌ها ذکر شده است. برای تحلیل داده‌های متنی از کدگذاری کیفی استفاده شد که شامل مراحل خلاصه‌سازی، استخراج مفاهیم کلیدی و مقوله‌بندی است (بلیکی، ۱۳۸۷؛ فلیک، ۱۳۹۲).

داده‌های کمی و برگرفته از آمارها، مجموعه داده‌ها و نتایج پژوهش‌های گزارش شده نیز مطابق با اهداف تحقیق مجدداً مورد تحلیل قرار گرفت (ببی، ۱۳۸۸). جهت تقویت اعتبار روش‌های جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها رویکرد سه‌سویه‌سازی یعنی استفاده از منابع و اسناد معتبر به‌ویژه دست اول، ایجاد تنوع در منابع، بررسی منابع متعدد، کیفیت خواندن و انجام پژوهش، مشورت با متخصصان و غیره مورد نظر بوده است.

یافته‌های تحقیق

سیاستگذاری‌های فرهنگی

ترکیه

به‌طور کلی در ترکیه نهادها و گروه‌های مختلفی به‌ویژه بسیاری از روشنفکران، فلاسفه، اندیشمندان، اساتید دانشگاه، رهبران فرهنگی و فکری در حوزه‌های مختلف فرهنگی و

هنری نقش مهمی ایفا می‌کنند. علاوه بر این که سازمان‌های غیردولتی و داوطلبانه در این زمینه‌ها فعال هستند، تأثیر بسیاری بر جنبه‌های مختلف زندگی فرهنگی و اجتماعی افراد جامعه ترکیه دارند.

بازیگران اصلی عرصه سیاستگذاری در حوزه فرهنگ به‌طور کلی و در صنایع فرهنگی که به ایجاد سیاست‌ها و اجرای آنها بر اساس مبنای قانونی آن دارای اختیار و وظایف نهادی در ساختار حاکمیتی هستند، شامل سه گروه می‌شوند: موسسات، دستگاه‌ها و سازمان‌های دولتی، جامعه مدنی و اشخاص، انجمن‌ها و سازمان‌های خصوصی (Cultural Policy In Turkey, 2013:11).

برنامه‌های توسعه در ترکیه از دهه ۶۰ میلادی در ترکیه آغاز شد که در ابتدا تأکید بر خودکفایی و رشد صنعتی و اقتصادی و ارتقای صادرات به‌جای واردات و پیوستن به اتحادیه اروپا بوده است. از سال ۲۰۰۰ یعنی از برنامه هشتم موضوعاتی نظیر ارتقا رفاه و کیفیت زندگی مردم، عدالت اجتماعی بیشتر، افزایش ظرفیت رقابت بین‌المللی در دستور کار قرار گرفت. در برنامه‌های آخر یعنی برنامه دهم و یازدهم از سال ۲۰۱۴ تاکنون به فرهنگ، صنایع فرهنگی و درآمدزایی از طریق آن اهمیت ویژه‌ای داده شده است. سیاست‌های فرهنگی ترکیه نیز در ارتباط با اهداف دیگر اقتصادی، سیاسی و اجتماعی و هم‌چنین ساختار دولت‌ها شکل گرفته و در سال‌های اخیر دارای اهمیت دو چندان شده است.

- در مرحله اول (۱۹۵۰-۱۹۲۰): با توجه به ساختار دولت با هدف ایجاد فرهنگ ملی از طریق دولت تدوین شده است و دولت در پی پروژه غربی‌سازی به توسعه صنایع فرهنگی می‌پردازد.

- در مرحله دوم (۱۹۸۰-۱۹۵۰): با ظهور نظام سیاسی چند حزبی، دولت هم‌چنان عهده‌دار اجرای سیاست‌های فرهنگی است و در کنار آن بخش خصوصی و غیردولتی به مشارکت در این امر می‌پردازند.

- در مرحله سوم (۱۹۸۰ تاکنون): با هدف ادغام در اتحادیه اروپا آغاز شده و علاوه بر دولت و بخش خصوصی، بر حضور جامعه مدنی و مشارکت آن در سیاست‌های فرهنگی تاکید شده است. با وجود بروز سیاست‌های انقباضی دولت اردوغان، همچنان جامعه مدنی از بازیگران اصلی و مهم سیاست‌های فرهنگی محسوب می‌شود. بدین معنا که تغییرات و یا چرخش استبدادی دولت، لزوماً به معنی پایان صحنه فرهنگی نبوده و دولت از استراتژی‌های مختلفی در این زمینه استفاده نموده است (Girard and others, 2018).

در برنامه نهم و دهم توسعه (۲۰۱۸-۲۰۲۷) به اقتصادفرهنگ به‌ویژه با بردی جهانی و مولفه‌های آن توجه شده است. توجه به صنایع فرهنگی پرآمد نظیر صنعت گردشگری، ساختار حقوقی و نهادی سیستم مالکیت فکری، هماهنگی و همکاری بین بخش عمومی، خصوصی و سازمان‌های مردم‌نهاد در راستای توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی و افزایش ظرفیت نهادی در سطوح محلی و ظرفیت‌های داخلی در حوزه فرهنگی و میراث و صنایع فرهنگی، کارآفرینی و کسب و کارهای متوسط و کوچک (SMEs) از مهم‌ترین موضوعات مطرح شده در این برنامه‌های توسعه است (State Planning Organization, 2007-2018).

در آخرین برنامه توسعه، یعنی برنامه یازدهم (۲۰۲۳-۲۰۱۹) که اولین برنامه توسعه تنظیم شده توسط سیستم دولتی ریاست جمهوری است که همزمان چشم‌انداز توسعه را با چشم‌انداز بلند مدت تعیین می‌کند، به‌صورت گسترده و جزئی‌تر به توسعه صنایع فرهنگی و اقتصادفرهنگ توجه شده است. در برنامه یازدهم، هدف اصلی، توسعه بخش گردشگری و تنوع بخشی به آن متناسب با تغییر رفتار مصرف‌کننده و تحولات تکنولوژیکی، افزایش طول دوره فصل گردشگری، اطمینان از افزایش دوره اقامت، بهبود کیفیت خدمات و جذب بازدیدکنندگان است که تمایل دارند در کشور هزینه کنند. در بخش کارآفرینی و کسب و کارهای متوسط و خرد، به این موضوع اشاره شده است که در حوزه کسب و کار، رقابت و ظرفیت‌های هنرمندان و صنعت‌گران به حدی افزایش می‌یابد که بتوانند خود را با شرایط اقتصادی و اجتماعی تغییر دهند.

همکاری و فرهنگ کار مشترک با حمایت از تعاونی‌های اجتماعی و نوآورانه افزایش خواهد یافت. در این حوزه، اتحادیه‌ها و اتاق‌های صنعت‌گران و هنرمندان، واحدهایی ایجاد خواهد شد تا در فرایند صادرات، کارآفرینی، تحقیق و توسعه، نوآوری و کمک‌های دولتی در زمینه آموزش، مشاوره از آنها حمایت شود. با ایجاد سیستم حمایت از صنعت‌گران و هنرمندان در قالب انواع حمایت‌های مالی و یارانه‌ها با توجه به شرایط اقتصادی آنان صورت می‌گیرد.

در برنامه توسعه یازدهم، در بخش حقوق مالکیت معنوی و فکری، هدف اصلی تقویت زیرساخت‌های قانونی و اجرای آن در سیستم مالکیت معنوب، توسعه اکوسیستم پشتیبانی از ایجاد حقوق مالکیت معنوب و تسریع در تجاری‌سازی این حقوق است (Presidency of the Republic of Turkey, 2019).

آنچه در بخش برنامه‌ریزی فرهنگی و سیاست‌گذاری در این حوزه قابل توجه است، اهمیت و تاکید بر ملی‌گرایی، عناصر و ثروت‌های فرهنگی، زبانی و هویتی ترکیه می‌باشد. در برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌های توسعه ترکیه مرتبط با بخش فرهنگ تصریح عناصر ملی- فرهنگی بیش از مولفه‌های مذهبی بیشتر به چشم می‌خورد. در این خصوص، با وجود روی کار آمدن اسلام‌گرایان، دولت ترکیه در برنامه‌ریزی‌های خود در مورد صنایع فرهنگی، با توجه به مرجعیت سیاسی سکولار، رویکرد عمل‌گرایانه‌ای اتخاذ نموده و ارزش‌های دینی را در اولویت قرار نداده است. برای مثال در بخش صنایع فرهنگی سرگرمی مانند جشنواره‌ها و گردشگری، از معیارهای اقتصادی به‌عنوان مبنای برنامه‌ریزی استفاده کرده است. در بخش صنایع فرهنگی مکتوب مانند کتاب و نشریات نیز ایجاد محدودیت و برخورد به دلایل مذهبی نیز کمتر صورت می‌پذیرد (صفار، ۱۳۹۵: ۲۷۴).

ایران

سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی و یا در حوزه صنایع فرهنگی در ایران و همچنین نهادهای متولی در این امر با توجه به معیارهای مختلف قابل تقسیم‌بندی است.

معمول‌ترین نوع دسته‌بندی بر اساس دوره‌های برنامه‌ریزی در حوزه فرهنگ است که به ۴ دوره تقسیم می‌شود:

۱. از شروع برنامه‌ریزی در کشور (۱۳۲۷-۱۳۴۷)، در این دوره بخش فرهنگ در برنامه‌ریزی‌ها جایگاه مستقل و مشخصی نداشت.

۲. از سال ۱۳۴۷ تا ۱۳۵۶ که بخش فرهنگ به هویت مستقل و مشخصی دست یافته و مشمول اعتبار و بودجه عمومی دولت به‌طور منظم و سالانه شده است.

۳. از وقوع انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۶۸ که طی آن کشور سیاست فرهنگی مشخص و مدونی نداشته است و امور و فعالیت‌های فرهنگی بر اساس دیدگاه امام خمینی و اصول قانون اساسی اجرا می‌شدند. در این دوره حوزه‌های صنایع فرهنگی مانند سینما، موسیقی، تئاتر و کتاب در رکود بوده و دولت نقش مهم و موثری در آن نداشت.

۴. از سال ۱۳۶۸ تاکنون که دولت در خلال برنامه‌های توسعه نقشی سازمان‌یافته در حوزه فرهنگ بر عهده گرفته است (حسینی، ۱۳۸۱: ۴۱).

سیاست‌گذاری در ایران، قبل از انقلاب اسلامی در قالب ۵ برنامه عمرانی توسعه تنظیم شد که بخش فرهنگ و صنایع فرهنگی در آخرین برنامه به‌عنوان حوزه‌ای مستقل شناخته و مشمول اعتبار و بودجه دولتی گشت. اما رویکردی که به بخش فرهنگی وجود داشت اساساً رویکردی از بالا به پایین بوده، دولت منحصرأ متصدی اجرای برنامه‌ها بوده و در برنامه‌ریزی‌ها به شرایط و تقاضای جامعه توجهی نمی‌شده است. زیرا برنامه‌ها غالباً متناسب با اهداف مدرن و غربی شدن تنظیم شده بود (صالحی امیری و عظیمی، ۱۳۹۵؛ شکیبانی، ۱۳۸۵؛ اکبری، ۱۳۸۱).

پس از وقوع انقلاب اسلامی، با توجه به شکل‌گیری نظام سیاسی متفاوت و مبتنی بر رویکرد اسلامی، سیاست‌گذاری در حوزه فرهنگی از دوره قبل منقطع و به شکل جدیدی صورت گرفت. در قانون اساسی مرجعیت دین اسلام به رسمیت شناخته شد و دین محتوای سیاست فرهنگی را تعیین کرد. نتیجه ایجاد چنین سیستمی، تعیین محتوا علاوه بر حمایت از فرهنگ و هنر بوده است. اما حدود ده سال سیاست‌گذاری‌ها در این حوزه به شکل تعلیق

درآمد. با پایان جنگ تحمیلی نیز به دلیل نیاز به بازسازی کشور و اولویت برنامه‌های اقتصادی، بخش فرهنگی در برنامه‌های اولیه در حاشیه قرار گرفت. البته پس از نبود الگوهای نظری و روش‌شناختی متناسب با شرایط جامعه و تشتت در رویکردهای توسعه، نیز دستیابی به یک برنامه‌ریزی صحیح در حوزه فرهنگ را با موانع متعددی مواجه کرد (علوی‌تبار، ۱۳۷۹: ۲۷۹-۲۷۸).

علیرغم تعیین نهاد عالی با عنوان شورای عالی انقلاب فرهنگی برای سیاستگذاری‌ها در حوزه فرهنگ، اما تعدد مراکز سیاستگذار، تصمیم‌گر و مجری در حوزه فرهنگ و صنایع فرهنگی در دوره‌های مختلف نیز به عنوان یک مانع در وجود برنامه‌ها و سیاست‌های متمرکز و باثبات بوده است. به‌طوری‌که در اصول سیاست فرهنگی کشور، شورای عالی انقلاب فرهنگی ۵۰ نهاد و سازمان را مجری سیاست فرهنگی اعلام نموده است (اصول سیاست فرهنگی).

با توجه به جایگاه اقتصادفرهنگ می‌توان گفت که در برنامه اول توسعه (۱۳۶۸)، گفتمان مسلط متعلق به گفتمان دولت‌محور در اقتصادفرهنگ بوده است و در این گفتمان تنها به بعد اقتصادی و تامین بودجه مستقل بخش فرهنگی توجه شده است. برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴) شاهد موارد قانونی بیشتری در بخش فرهنگ با محوریت حضور گفتمان‌های دولت‌محور، گفتمان اقتصادی و زیرساختی به اقتصادفرهنگ هستیم. در برنامه سوم توسعه نیز شاهد گفتمان دولت‌محور، اقتصادی و زیرساختی هستیم. تفاوت برنامه سوم با برنامه دوم در این است که در این برنامه چند ماده قانونی به اقتصاد فرهنگ و فعالیت‌های فرهنگی تعلق گرفته است. در این مواد قانونی هم‌چنان اقتصادفرهنگ دولتی است و دولت مسئول اجرای امور فرهنگی.

در برنامه چهارم توسعه بخش چهارم با عنوان «صیانت از فرهنگ و هویت اسلامی-ایرانی» دارای فصلی با عنوان توسعه فرهنگی است مشتمل بر پانزده ماده قانونی (مواد ۱۰۴ تا ۱۱۸). در ماده ۱۰۴ دولت مکلف شده تا به‌منظور رونق اقتصادفرهنگ، افزایش اشتغال، بهبود کیفیت کالا و خدمات، رقابت‌پذیری، خلق منابع جدید، توزیع عادلانه محصولات و

خدمات فرهنگی و ایجاد بستر مناسب برای ورود به بازارهای جهانی فرهنگ و هنر و تامین فضاهای کافی برای عرضه محصولات فرهنگی، اقداماتی را به عمل آورد.

در برنامه چهارم به طور مستقیم از واژه اقتصاد فرهنگ استفاده شده است. با وجود اینکه برنامه چهارم توسعه نسبت به برنامه های پیشین خود رویکرد جامع تر و دقیق تری به مباحث اقتصاد فرهنگ و همچنین به نقش غیرانحصاری دولت در آن داشته است، بررسی عملکرد بخش فرهنگ و هنر در طول اجرای برنامه توسعه چهارم نشان می دهد، برخی مسائل منجر به ایجاد مانع در تحقق سیاست های اتخاذ شده در این برنامه شده از جمله تعدد نهادهای سیاستگذار، تداخل فعالیت ها و فقدان هماهنگی در اجرای اقدامات از سوی آنها، تصدی گری نهادهای دولتی و اجرایی و ایجاد موسساتی که با استفاده از یارانه های دولتی عرصه را بر بخش خصوصی تنگ نموده اند (صفار، ۱۳۹۵: ۱۰۲).

در برنامه پنجم توسعه (۱۳۹۰)، فرهنگ از جایگاه متفاوت تری برخوردار است. در این برنامه امور مربوط به تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات فرهنگی با تاکید بر تعمیق ارزش های اسلامی، باورهای دینی و اعتلای معرفت دینی بوده است. در برنامه ششم توسعه (۱۳۹۶)، دولت مکلف شده است که به منظور حمایت از تولیدات و محصولات فرهنگی، مذهبی و هنری فاخر، صنایع دستی و میراث فرهنگی ملموس و ناملموس و تقویت ظرفیت آن در تعاملات بین المللی و نیز ارتقای جایگاه و منزلت سرمایه انسانی در عرصه های فرهنگی اجتماعی و اصحاب فرهنگ، نخبگان و پیشکسوتان فرهنگ و هنر کشور اقداماتی را به انجام رساند. در بخش فرهنگ و هنر برنامه ششم توسعه به نسبت به موضوعات و موارد بیشتری به مولفه های مورد نظر در اقتصاد فرهنگ و بخش های آن نظیر تمهیدات قانونی، واگذاری به بخش خصوصی، توجه به نیروی انسانی و مسائل مربوط به آنها در بخش فرهنگ و هنر و ... توجه شده است. در این برنامه دولت موظف شده است که به این موارد بپردازد (قانون برنامه اول تا ششم توسعه).

نهادهای متولی در حوزه فرهنگ در ایران دارای تعدد و حوزه عمل وسیعی هستند. این نهادها و سازمان ها به دو دسته نهادهایی که ارتباط مستقیمی با امور فرهنگی دارند و

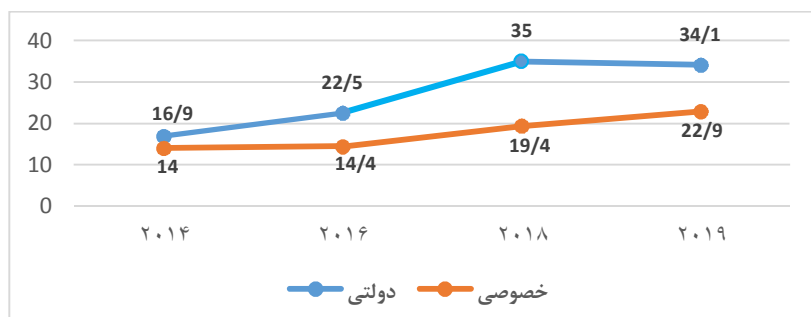
دستگاه‌هایی که به‌طور غیرمستقیم با این امور در ارتباط‌اند. به‌طور کلی ۷ وزارتخانه و سازمان و سی دستگاه و مرکز فرهنگی مسئول اجرای سیاست‌های فرهنگی در ایران هستند. از اصلی‌ترین نهادهای سیاستگذار شورای عالی انقلاب فرهنگی است که از اوایل انقلاب به موضوعات مختلفی اعم از امور مربوط به دانشگاه‌ها و سپس امور فرهنگی پرداخته است که در بسیاری موارد موجب تکرار و همپوشانی با فعالیت نهادهای دیگر مانند وزارت فرهنگ و ارشاد بوده است.

مقایسه توسعه صنایع فرهنگی ایران و ترکیه و نقش دولت در آن

از مهم‌ترین مسائل مربوط به حوزه فرهنگی، نبود نظام جامع و یکدست آماری از سوی یک مرکز واحد در ایران می‌باشد. در ترکیه سازمان آماری، داده‌های مربوط به حوزه‌های مختلف را به‌صورت متمرکز و هم‌چنین وزارت فرهنگ و گردشگری ترکیه آمارهای فرهنگی را ارائه می‌کنند. وجود نظام آماری متمرکز و منسجم شرایط ایجاد شناخت وضعیت موجود و برنامه‌ریزی برای آینده را فراهم می‌نماید.

ترکیه در سال ۲۰۲۰ بیش از ۷٫۵ میلیارد دلار در این حوزه درآمد داشته است. بر اساس گزارش اقتصادفرهنگ موسسه آماری ترکیه، هزینه‌های فرهنگی ترکیه در چند سال اخیر بیش از ۲۵ درصد افزایش یافته است (Turkey Statistical Institute, 2020).

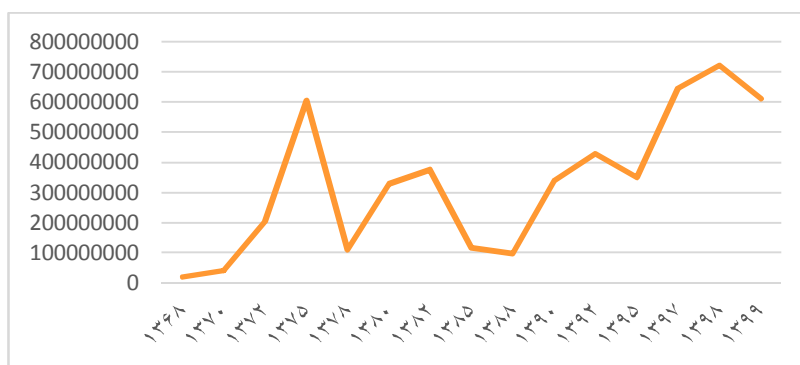
در ترکیه بخش خصوصی هم‌پای دولت در هزینه‌های صنایع فرهنگی مشارکت داشته، اما هم‌چنان دولت تامین‌کننده اصلی این حوزه می‌باشد. تدوین مقررات قانونی و نهادی، تامین امنیت اجتماعی و مالی برای هنرمندان و حمایت مادی و معنوی از نیروی انسانی از جمله اقدامات دولت در این زمینه می‌باشد (Cultural Policy In Turkey, 2013: 74). میزان هزینه‌های بخش دولتی و بخش خصوصی در صنایع فرهنگی ترکیه از سال ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۹ در نمودار ذیل ارائه شده است. میزان هزینه دولت و بخش خصوصی در صنایع فرهنگی در طی این سال‌ها افزایش یافته به‌ویژه هزینه‌های بخش خصوصی، با این حال هم‌چنان میزان هزینه‌های دولت در این بخش بیش از بخش خصوصی می‌باشد (Statistical Data Portal, 2021).

نمودار ۱- هزینه‌های دولتی و خصوصی بخش صنایع فرهنگی از سال ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۹ (میلیارد لیر)

منبع: پورتال داده‌های آماری دولت ترکیه^۱، ۲۰۲۱

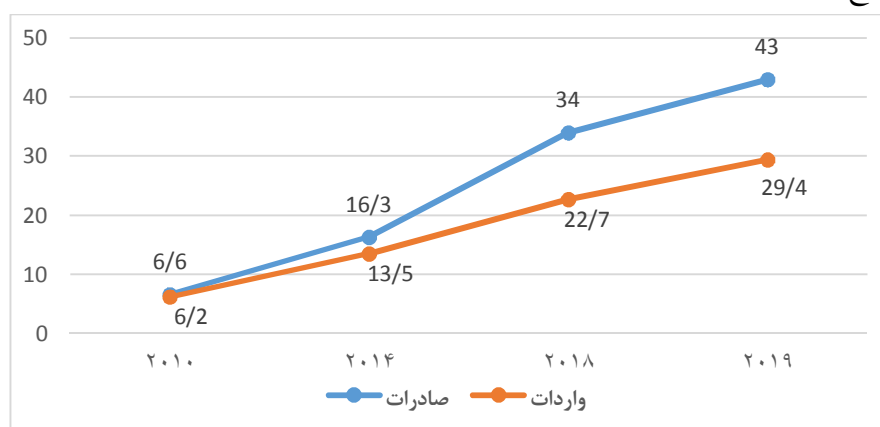
میزان بودجه بخش فرهنگ و هنر در سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۹ افزایش یافته است، اما همچنان سهم آن از کل بودجه و هزینه‌های دولت رقم قابل توجهی نیست. این نشان می‌دهد که با وجود رویکرد دولت‌محور در سیاستگذاری در حوزه فرهنگ به‌طور کلی و اقتصادفرهنگ، میزان هزینه دولت در این بخش نسبت به بخش‌های دیگر ناچیز است.

نمودار ۲. بودجه بخش فرهنگ و هنر از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۹

منبع: گزارش سازمان برنامه و بودجه کشور از سال ۱۳۶۸ تا ۹۹

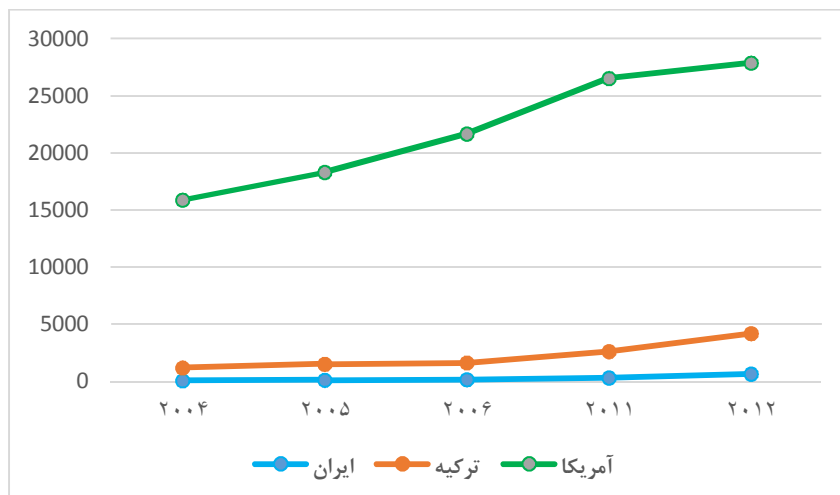
در ترکیه مهم‌ترین شاخص توسعه‌یافته‌گی اقتصادفرهنگ یعنی تجارت صنایع فرهنگی در سال‌های اخیر رشد یافته است. صادرات صنایع فرهنگی در ۲۰ سال اخیر در ترکیه دارای رشد ۶ برابری بوده است. به‌طوری‌که در سال ۲۰۱۹ صادرات با مقدار ۴۳ میلیارد لیر نزدیک به ۵,۸ میلیارد دلار و رشد ۲۶,۵ درصدی نسبت به سال قبل از واردات با مبلغ ۲۹ میلیارد لیر یعنی حدود ۳,۹ میلیارد دلار پیشی گرفته است. سهم صنایع دستی در صادرات با ۹,۷۶ درصد و در واردات سهم رسانه‌های سمعی و بصری با سهم ۶,۳۹ از سایر صنایع بیشتر است (Statistical Data Portal, 2021).

نمودار ۳- صادرات و واردات کالاهای فرهنگی از سال ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۹ (میلیارد لیر)

منبع: پورتال داده‌های آماری دولت ترکیه، ۲۰۲۱

بر اساس گزارش یونسکو صادرات فرهنگی ایران افزایش یافته اما در مقایسه با ترکیه رقم آن کمتر است. بیشترین صادرات مربوط به فرش ایرانی بوده است. به گزارش سازمان ملل در سال ۲۰۱۷، در بازار تهران فرش‌های ایرانی به ارزش ۱۲۶ میلیون دلار به شرکت‌های آمریکایی فروخته شد. اما تحریم‌های جدید ایالات متحده علیه ایران شامل فرش‌های دستبافت هم شده است (UNCTAD, 2018: 239). اما مقایسه میزان صادرات فرهنگ ایران و ترکیه با آمریکا، نشان می‌دهد که میزان صادرات فرهنگی ترکیه نیز هم‌چنان با کشورهای رشدیافته در اقتصاد فرهنگ فاصله دارد.

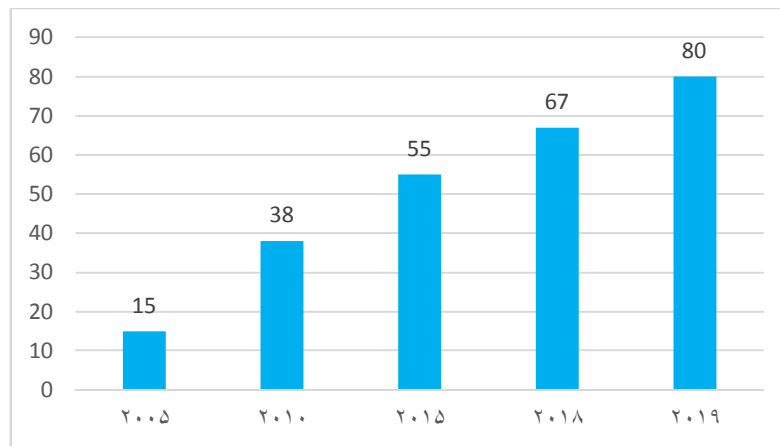

نمودار ۴- مقایسه صادرات فرهنگی ایران و ترکیه با آمریکا

منبع: موسسه آماری یونسکو، ۲۰۱۶

صنایع فرهنگی ترکیه در دوره‌هایی نیز با رکود مواجه بوده است. با این وجود صنعت فیلم‌سازی ترکیه با هدف پیشرفت در سطح جهانی در طول سال‌ها به تدریج توانسته به موقعیت خوبی دست پیدا کند. دستیابی به فناوری‌های نوین، نیروی انسانی متخصص و آموزش دیده، ساخت فیلم‌های داخلی متناسب با استانداردهای جهانی، تأسیس اتحادیه‌ها و انجمن‌ها از شرکت‌های بزرگ و کوچک، اعطای یارانه دولتی و معافیت‌های مالیاتی به شرکت‌های فیلم‌سازی توسط دولت و تولید فیلم متناسب با ذائقه مخاطب از جمله مولفه‌هایی که در صنعت فیلم‌سازی ترکیه مورد توجه و حمایت دولت بوده است.

توجه به ذائقه مخاطبان ترک (تاکید بر هویت ملی) و استانداردهای بین‌المللی باعث شده که امروز تعداد مخاطبان فیلم‌های داخلی ترکیه بیش از فیلم‌های خارجی باشد (Turkishculture Institution, 2018; Cultural Policy In Turkey, 2013: 46). میزان حمایت دولت از تولید فیلم در ترکیه از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۹ در جدول ذیل ارائه شده است.

نمودار ۴- میزان حمایت از فیلم در ترکیه از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۹ (میلیون دلار)

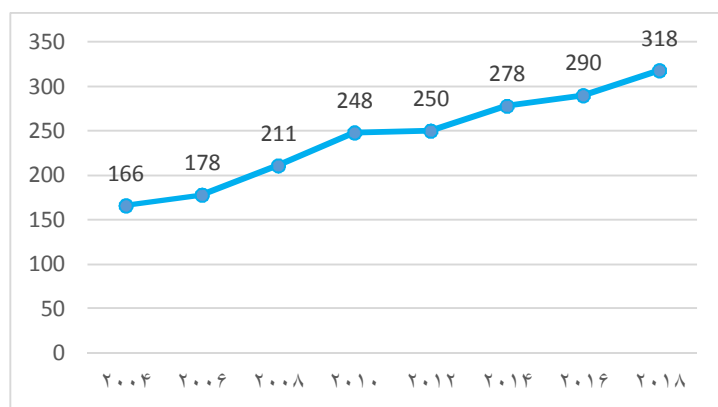
منبع: گزارش وزارت فرهنگ و گردشگری ترکیه، ۲۰۲۰

در ایران نیز از دوره پهلوی مانند دوره آتاتورک در ترکیه از صنایع فرهنگی به‌عنوان نمادهای فرهنگی نوسازی استفاده شده است. درواقع ظهور صنعت سینما در ایران و ترکیه هم‌زمان و تقریباً مسیر یکسانی را در این مسیر می‌پیمودند. استقبال از صنعت سینما توسط دولت در ایران به‌عنوان مولفه مدرن‌سازی، مانند همه ابعاد دیگر با تضادهایی در جامعه ایران روبه‌رو بود. وارد کردن فیلم‌های خارجی و پس از آن ورود کمپانی‌های فیلم‌سازی اروپایی و آمریکایی موجب افزایش کمیت فیلم‌های به‌نمایش درآمده تا دهه ۴۰ و ۵۰ شمسی در ایران شد اما به لحاظ محتوایی فیلم‌هایی به نمایش در می‌آمد که متناسب با فرهنگ سبک زندگی ایرانی نبود و تلاش‌های برخی فیلم‌سازان منقد و نواندیش در تغییر سبک و ذائقه مخاطب تأثیری نداشت (امید، ۱۳۹۰؛ مهربانی، ۱۳۹۸؛ بهارلو، ۱۳۸۰: ۱۲۸).

این مسئله در صنعت موسیقی آشکارتر است، به‌طوری‌که در دوره پهلوی دوم هر چند که با توسعه وسایل ارتباط جمعی دسترسی مردم به موسیقی افزایش یافت اما آنچه گسترش یافت موسیقی غربی بود و موسیقی اصیل ایرانی به فراموشی سپرده شد (مشحون، ۱۳۸۸).

اما یکی از عوامل مهم در رشد صنعت موسیقی ترکیه، آموزش موسیقی کلاسیک و توزیع آن توسط دولت و رادیوی دولتی در همین زمان بوده است. زیرا دولت از ابتدای رونق این صنعت، پذیرفته بود که منبع موسیقی معاصر ترکیه، لحن‌های فولکور مردم است. بر این اساس وزارت فرهنگ ترکیه با همکاری مراکز آموزشی و مطالعاتی با جمع‌آوری موسیقی قبایل و تعیین نت‌های موسیقی آنها و آرشیو و ضبط کردن آن به رونق این صنعت در این مسیر یاری نمود (Karabaşoğlu, 2015). از اقدامات مهم دیگر دولت، به وجود آمدن و حمایت از موسیقی چند صدایی بوده که از سبک موسیقی غربی که با پایه موسیقی سنتی ترکیه در قالب موسیقی بین‌المللی استفاده شده است (Pesic, 2017: 15). از عوامل مهم دیگر در رونق موسیقی ترکیه، جایگاه مهم آن در نظام آموزشی است (Karabaşoğlu, 2015).

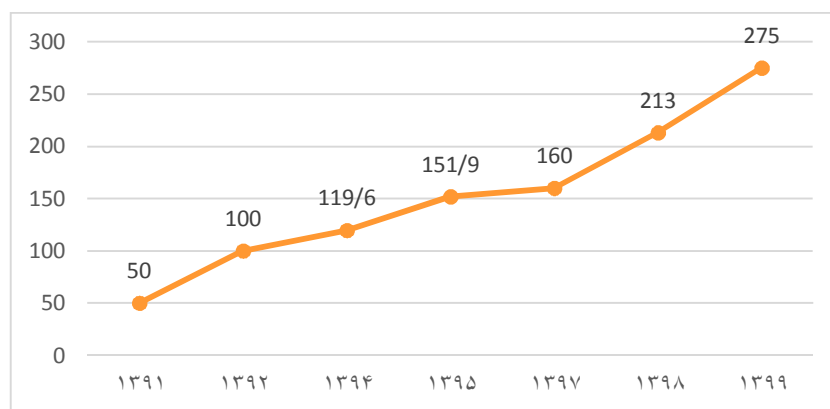
به‌طور کلی موسیقی ترکیه از دهه ۱۹۸۰ تاکنون رشد چشمگیری داشته است. بخش‌های مختلف صنعت موسیقی از آموزش نیروی انسانی مستعد، خلاق و حرفه‌ای، وجود موسسات تولید، توزیع آثار و برگزاری کنسرت‌ها و جشنواره‌ها و غیره شرایط را برای فعالیت گروه‌های مختلف موسیقی و کسب شهرت برای آنها را فراهم نموده است. به‌طوری که درآمد بازار موسیقی ترکیه در سال‌های اخیر از رشد چشمگیری برخوردار بوده است.

نمودار ۵- درآمد بازار موسیقی در ترکیه از سال ۲۰۰۴ تا ۲۰۱۸

منبع: فدراسیون بین‌المللی صنعت آواشناسی (IFPI)، ۲۰۱۸

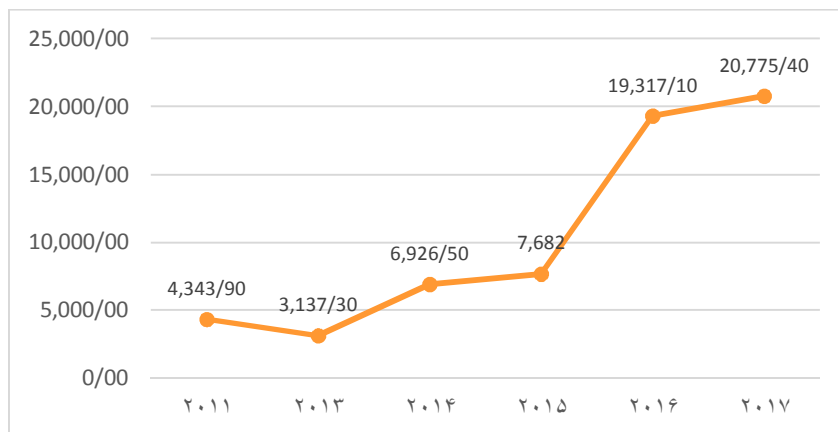
تا قبل از انقلاب به‌لحاظ کمی صنعت سینمای ایران و ترکیه تقریباً هم‌مسیر بودند، اما از این نقطه سرگذشت متفاوتی یافتند. تعطیلی صنعت سینما و هم‌چنین دیگر صنایع مانند موسیقی و کتاب منجر به رکود چندین ساله این صنایع و از بین رفتن نیروی انسانی آنها شده است. اساساً بعد از انقلاب اسلامی با توجه به اصول و مبانی نظری اتخاذ شده در حکومت اسلامی، نگاهی آرمانی، هدایت‌گرایانه و انسان‌ساز به صنایع فرهنگی وجود داشته که در دوره‌های مختلف به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم بر آنها تأثیرگذار بوده است (نفیسی، ۱۳۹۴). از اوایل دهه ۱۳۹۰ سطح معاونت سینمایی به سازمان سینمایی به‌عنوان نهادی مستقل ارتقا یافت و دارای ردیف بودجه در بودجه دولت گردید. نمودار ذیل نشان می‌دهد که میزان بودجه از سال ۱۳۹۱ تا سال ۹۹ افزایش داشته است.

نمودار ۶- بودجه سازمان سینمایی از سال ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۹ (میلیارد تومان)

منبع: سازمان برنامه و بودجه

با وجود این رشد، این افزایش تناسبی با افزایش هزینه فعالیت‌های سینمایی در عرصه‌های تولید، عرضه، نمایش و توسعه زیرساخت‌های سینمایی ندارد. به گزارش پایگاه داده‌های آماری یونسکو، سرانه هزینه سینما در ایران طی سال‌های اخیر افزایش یافته است.

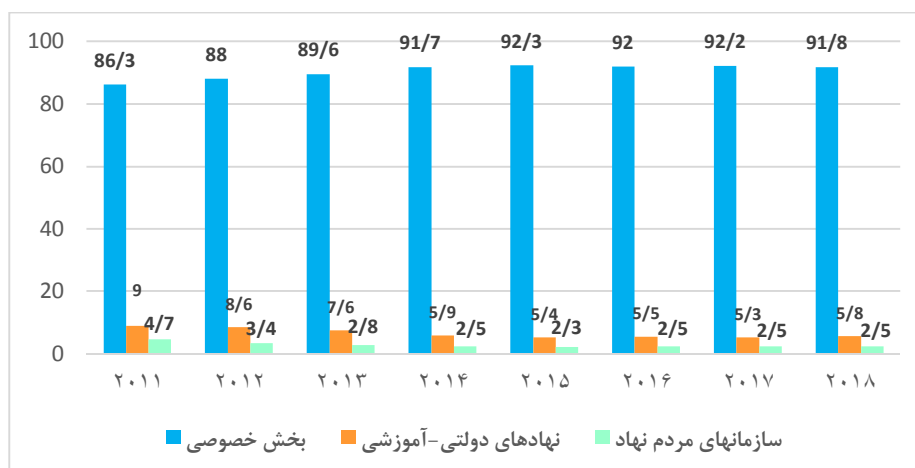
نمودار ۷- سرانه هزینه سینما از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۷ (دلار)

منبع: موسسه آماری یونسکو، ۲۰۲۰

وجود چندین نهاد و سازمان مسئول نظارت و فعالیت این صنایع به‌ویژه موسیقی و هم‌پوشانی و تداخل وظایف و عملکرد آنها موجب عدم تمرکز و انسجام در سیاست‌گذاری‌ها، اجرا و نابسامانی‌ها از قبیل صدور مجوز آثار و کنسرت‌ها شده است (ملکان و مودن، ۱۳۹۴: ۶۳-۶۲).

در ترکیه به‌طور کلی صنایع فرهنگی در دوره‌ای که از میزان قابل قبولی از رشد و رونق برخوردار نبود، توسط دولت مورد حمایت قرار گرفته است. برای مثال حمایت دولت از صنعت نشر کتاب در ترکیه تا جایی ادامه یافت که به تعداد مراکز چاپ و نشر و تجهیزات آنها افزوده شد و ادامه آن به بخش خصوصی و جامعه مدنی واگذار گردید (Cultural Policy In Turkey, 2013: 43). در حال حاضر، وزارت فرهنگ ترکیه به‌جای آن‌که خود به رقیبی برای ناشران تبدیل شود، از آنها حمایت کرده و خود سالانه تعداد اندکی از آثار هنری فاخر را منتشر می‌کند. اکنون بخش غیردولتی سهم بزرگی (بیش از ۹۰ درصد) در صنعت نشر ترکیه دارد. طبق آمارهای ارائه شده، اکنون بخش خصوصی سهم بزرگی در صنعت نشر ترکیه بر عهده دارد، به‌طوری‌که در سال ۲۰۱۸ بخش

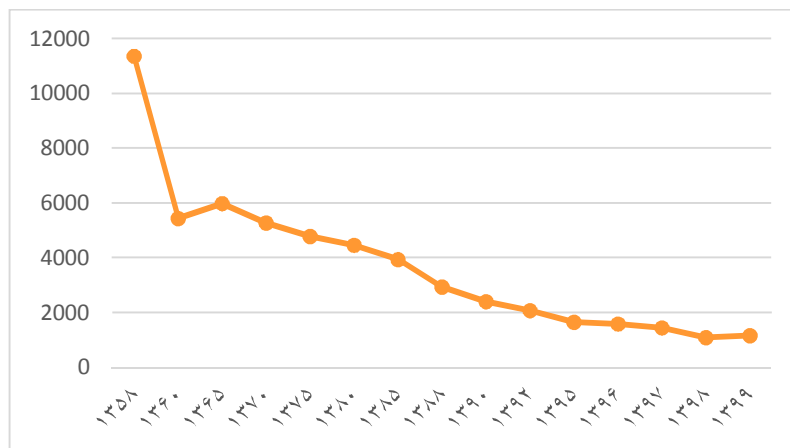
خصوصی سهم ۹۱٫۸ درصدی، بخش دولتی و آموزشی سهم ۵٫۸ درصدی و سازمان‌های مردم‌نهاد سهم ۲٫۸ درصدی از کل کتاب‌های منتشر شده دارند (Statistical Data Portal, 2021).

نمودار ۸- سهم بخش خصوصی، دولتی و مردم‌نهاد در صنعت نشر ترکیه از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۸

منبع: پورتال داده‌های آماری دولت ترکیه، ۲۰۲۱

در ایران پیش از انقلاب صنعت نشر کتاب فراز و فرودهایی داشته اما تا دهه ۴۰ و ۵۰ به وضعیت ثبات رسیده و مجدداً نزدیک به انقلاب با دوره رکود مواجه شده است (آذرنگ و دهباشی، ۱۳۸۲). پس از انقلاب نیز صنعت نشر مانند صنایع دیگر فرهنگی مورد بی‌توجهی قرار گرفته است. اولین سیاستگذاری در حوزه نشر کتاب، ۱۰ سال پس از پیروزی انقلاب به وقوع پیوسته است. متوسط شمارگان کتاب‌های چاپ شده رشد نزولی و قیمت متوسط کتاب رشد عجیبی داشته است.

نمودار ۹. متوسط شمارگان کتاب از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۹

منبع: سالنامه آماری فرهنگ و هنر، ۱۳۹۹؛ خانه کتاب، ۱۳۹۹

هر چند در سال‌های اخیر بازار تولید و عرضه کتاب دیجیتال در ایران رشد داشته اما سهم آن بیش از یک درصد نبوده و به دلیل غیررسمی بودن این بازار برآورد مالی مشخصی هم از حجم کل آن وجود ندارد. از مهم‌ترین علل رکود بازار صنعت نشر کتاب، سیاست‌های متناقض و ناموفق دولت در دوره‌های مختلف مانند قطع یارانه کاغذ به ناشران و از سرگیری مجدد آن و هم‌چنین متولیان متعدد این حوزه می‌باشد. بر این اساس بسیاری از ناشران در طی سال‌های اخیر غیرفعال شده‌اند (سالنامه آماری فرهنگ و هنر، ۱۳۹۹).

نتیجه‌گیری

اقتصاد فرهنگ در برگیرنده اقتصاد، با تمام مفاهیم آن (تولید و توزیع و مصرف ثروت یا سرمایه اقتصادی) و در برگیرنده فرهنگ (تولید و توزیع و مصرف سرمایه فرهنگی) و موضوع‌های مربوط به آن می‌تواند باشد. این عرصه نویددهنده قابلیت‌های سرمایه‌گذاری، تولید و درآمد کلان است اما فقط به پول، سودآوری و هزینه کردن آن محدود نیست، بلکه مجموعه امکاناتی است که برای جهت‌گیری‌های فرهنگی نیز به کار گرفته می‌شود. اقتصاد فرهنگ الگوهای نسبتاً ثابت کنش برای کسب سرمایه اقتصادی یا درآمد از تولید،

توزیع و مصرف کالا و خدمات فرهنگی و توسعه و پیشرفت آن فرایند ارتقا مستمر و متعادل تولید، توزیع و مصرف کالا و خدمات فرهنگی است. بنابراین رشد آن مستلزم کارکرد و ارتباط متعادل هر یک از بخش‌های آن یعنی تولید، توزیع و مصرف، است.

اما به نظر می‌رسد که به دلیل وجود بی‌نظمی و اختلال ناشی از آن در روابط و کارکرد بین بخش‌های مختلف اقتصادفرهنگ مانعی برای رشد و رونق آن بوده و دولت به عنوان یک نهاد تأثیرگذار نقش مهمی در این امر دارد. شواهد نشان می‌دهد که در ایران دولت در عرصه اقتصادفرهنگ به خوبی نقش ایفا نمی‌کند که متأثر از ویژگی‌ها و عوامل مختلفی است. لذا برای تعیین وضعیت اقتصادفرهنگ ایران و چگونگی نقش‌آفرینی و دستیابی به یک نمونه و الگوی مناسب چگونگی نقش‌آفرینی دولت ترکیه در توسعه اقتصادفرهنگ با توجه و تمرکز بر نظریه‌های دولت‌های توسعه‌گرا اعم از وجود وفاق نخبگانی، رشد اقتصادی پایدار، بوروکراسی قوی و کارآمد، ارتباط با بخش خصوصی و مردمی و بستر مناسب بین‌المللی مورد بررسی قرار گرفت.

به طور کلی صنایع مختلف فرهنگی ایران و ترکیه در طول یک قرن اخیر تحولات بسیاری را پشت سر گذاشته‌اند، اما ویژگی‌های دولت، مواجهه دولت‌ها و نهادهای مربوطه، نوع مرجعیت سیاست‌گذاری، شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه در رشد یا رکود این صنایع تأثیرات متفاوتی گذاشته است.

یکی از تفاوت‌های ایران و ترکیه، مرجعیت و مبنای سیاست‌گذاری‌ها است. اصل قانونی سکولاریسم از اصول مبنایی دولت ترکیه و اسلامی بودن از اصول اساسی دولت ایران در سیاست‌گذاری‌ها می‌باشد. لذا شاهد این هستیم که در ایران پس از انقلاب اسلامی رویکرد ارزشی، هدایت‌گرایانه و تعالی‌بخش نسبت به هنر، مانع از توجه به بعد اقتصادی و درآمدزایی آنها بوده است. در این شرایط دولت خود به تنهایی مسئولیت حمایت از این آثار را برعهده می‌گیرد، و اگر از قدرت اقتصادی لازم برخوردار نباشد عملاً باعث رکود این صنایع خواهد شد.

بودجه‌های اندک بخش‌های مختلف فرهنگی به‌ویژه صنایع فرهنگی و عدم تناسب این بودجه‌ها و هزینه‌های آنها، کمبود امکانات و تجهیزات لازم نشان‌دهنده این مسئله می‌باشد. در صورتی که در ترکیه نه تنها چنین محدودیت‌هایی در صنایع مختلف فرهنگی وجود ندارد، بلکه به‌عنوان حضور در بازار جهانی فرهنگی نیز شناخته می‌شود.

میزانی از ثبات در برنامه‌ها و برخی مولفه‌ها در سیاستگذاری‌های فرهنگی با وجود تغییر دولت‌ها در دوره‌های مختلف در ترکیه مشاهده می‌شود. علاوه بر این، شواهد نشان می‌دهد که سیاستگذاران تلاش کرده‌اند واقع‌گرایانه و معطوف به کارآمدی سیاست‌هایی را در راستای توسعه اقتصادفرهنگ پی‌ریزی کنند. آنها تلاش کرده‌اند که از فرصت‌ها و مواهب اقتصادی که بخش فرهنگ می‌تواند در اختیار جامعه قرار دهد، نهایت استفاده را بکنند. این رویکرد به فرهنگ و صنایع فرهنگی عواید بسیاری نیز دارد از جمله ایجاد فرصت‌های شغلی در حوزه فرهنگ و هنر، افزایش درآمد سرانه و ایجاد شرایط یارانه‌دهی متقاطع^۱. هم‌چنین برای همه دولت‌ها بحث کنترل بر محتوا از مقولات اساسی است. لذا با وجود اعمال برخی سیاست‌های انقباضی توسط دولت اردوغان، اما همچنان اقتصادفرهنگ ترکیه طی سال‌های گذشته رونق یافته است.

با بررسی نهادهای نقش‌آفرین در حوزه فرهنگ و صنایع فرهنگی ترکیه می‌توان گفت تعدد نهادهای سیاستگذار فرهنگی وجود ندارد و نهاد اصلی فرهنگی هم در حوزه سیاستگذاری و هم اجرا، وزارت فرهنگ و گردشگری است. هم‌چنین علاوه بر دولت نهادها و گروه‌های مختلفی در حوزه‌های مختلف فرهنگی و هنری نقش ایفا می‌کنند. به‌طور کلی، موسسات، دستگاه‌ها و سازمان‌های دولتی، جامعه مدنی و اشخاص، انجمن‌ها و سازمان‌های خصوصی از مهم‌ترین بازیگران عرصه صنایع فرهنگی هستند. هر یک از این نهادها هم به‌طور مستقل و هم در ارتباط با یکدیگر اهداف تعیین شده در سیاست‌های فرهنگی را عملی می‌کنند.

مرور الگوهای حکمرانی، برنامه‌های توسعه و سیاست‌های فرهنگی در ایران به‌ویژه پس از انقلاب اسلامی، نشان می‌دهد که وجود رویکردهای ضدسرمایه‌دارانه و عدالت‌جویانه منجر به اتخاذ رویکرد دولتی در عرصه‌های فرهنگی به‌ویژه اقتصادفرهنگ شده است، هر چند اخیراً در برنامه‌های توسعه جدید و تدوین سندهای مربوط به اقتصادفرهنگ این رویکرد کم‌رنگ‌تر شده است. اما غالباً دولت محور برنامه‌ریزی و اجرای برنامه‌هاست و فعالیت بخش خصوصی و مشارکت مردم نیز وابسته به دولت است. یکی از دلایل این موضوع کلی‌گویی‌های سیاست‌های فرهنگی و تعدد این سیاست‌هاست و عدم تعریف دقیق وظایف و نقش دولت در حوزه‌های فرهنگی، منجر به وجود نهادهای متعدد، کارهای پراکنده و موازی و دخالت دولت در تمام عرصه‌ها به‌دلیل رویکردهای مختلف می‌شود.

لازم به ذکر است که در غالب سیاستگذاری‌ها دولت مجری اجرای فعالیت‌های مربوط به اقتصادفرهنگ بوده است. هر چند که در برنامه چهارم توسعه دولت مشخصاً مکلف شده است که شرایط لازم را برای رونق اقتصادفرهنگ از طریق ورود بخش خصوصی و مردم فراهم آورد، اما بررسی عملکرد بخش فرهنگ و هنر در طول اجرای این برنامه نشان می‌دهد که، برخی مسائل منجر به ایجاد مانع در تحقق سیاست‌ها شده از جمله تعدد نهادهای سیاستگذار، تداخل فعالیت‌ها و فقدان هماهنگی در اجرای اقدامات از سوی آنها، تصدی‌گری نهادهای دولتی و اجرایی و ایجاد موسساتی که با استفاده از یارانه‌های دولتی عرصه را بر بخش خصوصی و مشارکت مردمی تنگ نموده‌اند.

در نهایت بنابر نتایج بر اساس تحلیل یافته‌های ارائه شده مطابق رویکردهای نظری اتخاذ شده، چگونگی عملکرد دولت ترکیه و ایران با توجه و به ویژگی‌های دولت توسعه‌گرا و تفاوت‌های آنها مرتبط با اقتصادفرهنگ در جدول ۲ به اختصار ارائه شده است.

جدول ۲- مقایسه ویژگی دولت توسعه‌گرا در ایران و ترکیه و نقش آن در توسعه اقتصاد فرهنگ

ویژگی دولت توسعه‌گرا	ترکیه	ایران
وجود وفاق نخبگان	- وجود وفاق نخبگانی و تاکید بر اصول مشترک توسط دولت (غربی شدن و توسعه) - وجود ثبات در برنامه‌ها با وجود تغییر دولت‌ها	- به‌کارگیری ساختار لیبرالیستی نامتناسب، و عدم وفاق و وحدت رویه - وجود نهادهای متعدد و موازی، عدم وجود تمرکز در اجرای برنامه‌ها
رشد اقتصادی پایدار	- تاکید و تمرکز بر ایجاد رشد و ثبات اقتصادی، خودکفایی و توسعه صادرات - توجه به فرهنگ و صنایع فرهنگی پس از ایجاد ثبات اقتصادی، ارتقا رفاه - فرصت‌های شغلی، افزایش درآمد سرانه و ایجاد شرایط یارانه دهی متقاطع	- رشد اقتصادی متکی بر نفت و انحصار دولتی و تعیف بخش خصوصی - نبود نگاه اقتصادی و درآمدزایی به فرهنگ و صنایع فرهنگی
بوروکراسی قوی و کارآمد	- برنامه‌های مطابق با واقع و عمل‌گرایانه و بلندمدت - نقش‌های متفاوت متناسب با شرایط اقتصادی و سیاسی ترکیه - اهمیت درآمدزایی از صنایع فرهنگی در برنامه‌های توسعه	- ایجاد نهادهای مدرن و اصلاحات اقتصادی و اجتماعی بی تناسب با شرایط - رویکرد عمودی به فرهنگ و صنایع فرهنگی و عدم توجه به شرایط جامعه - تعلیق سیاستگذاری فرهنگی پس از انقلاب اسلامی - اولویت برنامه‌های اقتصادی و در حاشیه قرار گرفتن برنامه‌های فرهنگی
ارتباط با بخش خصوصی و مردمی	- تمرکزگرایی دولتی در زمان ناتوانی بخش خصوصی - بزرگ شدن بخش خصوصی و نهادهای غیردولتی و حمایت دولت از آنها	- مسئولیت حمایت از فرهنگ و هنر به دلیل اتخاذ رویکرد ارزشی، هدایت‌گرایانه و تعالی بخش - فربه سازی دولت و مداخله همه جانبه و از بین رفتن جامعه مدنی - تصدی‌گری ضعیف و ناقص دولتی و ضعیف بدون بخش‌های غیردولتی
بستر مناسب بین‌المللی	- وجود رویکرد سکولار در سیاستگذاری‌ها - تلاش برای پیوستن به مجامع بین‌المللی	- موقعیت ایران در صحنه جهانی و تقابل با نظام سرمایه‌داری (تحریم‌ها)

با در نظر گرفتن نتایج و مولفه‌های ذکر شده، می‌توان گفت که دولت به‌عنوان یک نهاد تأثیرگذار نقش مهمی در تنظیم مناسبات و ساختارها و بسترهای موثر بر ایجاد و تداوم پیشرفت اقتصادفرهنگ دارد. مطالعه وضعیت ترکیه با آگاهی و توجه به برخی تفاوت‌های بنیادین نیز نشان می‌دهد که توسعه‌گرا بودن دولت نقش مهمی در رشد و توسعه اقتصادفرهنگ دارد. نتایج مطالعات نشان می‌دهد که برای برون‌رفت از این وضعیت، لزوماً دولت نباید کوچکتر شود و یا حضور خود را کم کند، چنانچه در مورد ترکیه نیز مشاهده گردید؛ بلکه به تناسب شرایط صنایع فرهنگی، در موضع ضعف و یا قوی بودن آنها نقشی مناسب برای خود قائل شود.

شرایط صنایع فرهنگی و هنری در ایران به‌گونه‌ایست که نیازمند انواع حمایت‌های قانونی، پولی، مالی و معنوی هستند، به‌ویژه کسب و کارها و صنایع فرهنگی نوپا و نوزاد. به‌عبارتی حکمرانی متناسب با توسعه اقتصادفرهنگ ایران نیازمند نقش‌آفرینی‌های اقتضایی دولت در حوزه‌های مختلف و با توجه به شرایط و ویژگی‌های صنایع فرهنگی از قبیل فیلم، موسیقی، کتاب، نمایش، هنرهای تجسمی، بازی‌های دیجیتال، صنایع دستی، گردشگری و... است.

غالب صنایع فرهنگی در ایران در وضعیت ضعف قرار دارند و یا به‌اصطلاح جزو صنایع نوزاد هستند که نیازمند حمایت دولتی، خصوصی و حتی مشارکت‌های مردمی هستند. از میان برداشتن مهم‌ترین موانع بخش‌های مختلف اقتصادفرهنگ، تمرکز و تقویت وفاق در میان نهادها و دستگاه‌های سیاستگذار در الگوی توسعه و تسهیل شرایط فعالیت بخش خصوصی و مردمی تأثیر مهمی بر رشد و شکوفایی آن دارد که توجه و تمرکز اداره‌کنندگان و سیاستگذاران را به این بخش ضروری می‌سازد.

ORCID

Ardehsir Entezari

Mohammad Hossein Panahi

Fatemeh Derakhshan

 <https://orcid.org/0000-0002-8798-8511>

 <https://orcid.org/0009-0002-6279-4013>

 <https://orcid.org/0000-0003-3929-5427>

منابع

- اکبری، محمدعلی. (۱۳۸۱)، «تجرباتی از برنامه‌ریزی فرهنگی در ایران (۱۳۲۰-۱۳۵۷)»، مجله شورای فرهنگ عمومی، شماره ۳۳: ۲۴-۳۰.
- امید، جمال. (۱۳۹۰)، تاریخ سینمای ایران (۱۳۵۷-۱۲۷۹)، تهران: روزنه.
- انتظاری، علی و درخشان، فاطمه. (۱۳۹۶)، «اقتصاد فرهنگ و اقتصاد مقاومتی؛ بررسی نقش تولید و مصرف فرهنگی»، همایش جامعه، فرهنگ و اقتصاد مقاومتی، دانشکده علوم اجتماعی علامه طباطبائی.
- اوانز، پیتر. (۱۳۸۲)، توسعه یا چپاول، ترجمه: عباس زندباف و عباس مخبر، تهران: انتشارات طرح نو.
- آبراهامیان، پرواند. (۱۳۹۰)، تاریخ ایران مدرن، ترجمه: محمدابراهیم فتاحی، تهران: نی.
- آذرننگ، عبدالحسین، دهباشی، علی. (۱۳۹۳)، تاریخ شفاهی نشر ایران، تهران: ققنوس.
- بی، ارل. (۱۳۸۸)، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، ترجمه: رضا فاضل، تهران: سمت.
- بلیکی، نورمن. (۱۳۸۷)، طراحی پژوهش‌های اجتماعی، ترجمه: حسن چاووشیان، تهران: نی.
- بهارلو، عباس. (۱۳۸۰)، تاریخ تحلیلی صد سال سینمای ایران، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- بهمنی، خدنگ؛ ایوبی، حجت‌الله و مولائی آرانی. (۱۳۹۵)، «بررسی تطبیقی سیاستگذاری فرهنگی در کشورهای اسلامی؛ مورد مطالعه: ترکیه و مصر»، دین و سیاست فرهنگی، شماره ۶: ۳۴-۷.
- پاگ، پیتر. (۱۳۸۶)، کینز (قدم اول)، مترجم: علی معظمی جهرمی، تهران: شیرازه.
- پرچی، داود و درخشان، فاطمه. (۱۳۹۸)، «بررسی تطبیقی رابطه توسعه اقتصاد فرهنگ و نظم در جامعه»، فصلنامه علوم اجتماعی، ۲۶ (۸۶): ۱-۴۰.
- پناهی، محمدحسین. (۱۳۹۴)، «توسعه فرهنگی ضرورت توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی»، فصلنامه برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۶ (۲۲): ۱-۲۳.
- تراسبی، دیوید. (۱۳۹۳)، اقتصاد سیاست فرهنگی، ترجمه: سوسن علائی، تهران: سوره مهر.
- حسینی، سید احمد. (۱۳۸۱)، «بررسی تحلیلی برنامه اول و دوم توسعه در بخش فرهنگ و مقایسه آن با برنامه سوم توسعه کشور از حیث واقع بینی و اثربخشی»، مجله دانشور پزشکی، ۱۰ (۴۲): ۴۱-۵۲.

- حسینی، سیدشمس‌الدین و شفیعی، افسانه. (۱۳۸۶)، «نقش دولت در اقتصاد و توسعه؛ مطالعه تجربه ایران»، اقتصاد و جامعه، شماره ۱۱: ۱۵۰-۱۳۱.
- دلفروز، محمدتقی. (۱۳۹۹)، دولت و توسعه اقتصادی: اقتصاد سیاسی توسعه در ایران و دولت‌های توسعه‌گرا، تهران: آگاه.
- رزاقی، ابراهیم. (۱۳۷۰)، الگوی توسعه اقتصادی ایران، تهران: توسعه.
- رشیدپور، علی. (۱۳۹۳)، اقتصادفرهنگ و جهانی‌شدن: مفاهیم و نظریه‌ها، تهران: مرکز ملی جهانی‌شدن.
- رنجکش، محمد جواد. (۱۳۹۷)، «بررسی تطبیقی دیپلماسی فرهنگی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی»، سیاست و روابط بین‌الملل، ۲ (۴): ۸۴-۶۹.
- زمانی، رضا. (۱۳۹۶)، «سیکل‌های اقتصادسیاسی ایران از انقلاب مشروطه تا اوایل دهه ۱۳۹۰»، مجلس و راهبرد، ۲۴ (۹۱): ۳۴-۵.
- شاپیرو، جان سالوین. (۱۳۹۱)، لیبرالیسم: معنا و تاریخ آن، ترجمه: محمدسعید حنایی کاشانی، تهران: مرکز.
- شکیبانی، مهدی. (۱۳۸۵)، «نگرشی بر ابعاد برنامه‌ریزی فرهنگی»، فصلنامه مهندسی فرهنگی، شماره ۴۹: ۱۹-۱۶.
- صالحی امیری، سیدرضا و عظیمی دولت‌آبادی. (۱۳۹۵)، مبانی سیاستگذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی، تهران: ققنوس.
- صفار، محمد. (۱۳۹۵)، مطالعه تطبیقی سیاستگذاری فرهنگی در ایران و ترکیه، رساله دکتری رشته سیاستگذاری عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- علوی تبار، علیرضا. (۱۳۷۹)، ارزیابی بخش فرهنگ در برنامه‌های اول و دوم توسعه، تهران: دال.
- عمویی، حامد. (۱۳۹۱)، «بررسی مقایسه‌ای سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی در ایران و ترکیه مطالعه تطبیقی دوره رضا شاه و آتاتورک»، علوم سیاسی، ۸ (۲۰): ۲۲۴-۱۹۳.
- فلیک، اووه. (۱۳۹۲)، درآمدی بر تحقیق کیفی، ترجمه: هادی جلیلی، تهران: نی.
- فیتز پاتریک، تونی. (۱۳۹۲)، نظریه‌های رفاه جدید، ترجمه: هرمز همایون‌پور، تهران: موسسه عالی پژوهش تامین اجتماعی.
- قوچانی، محمد. (۱۳۸۴)، «لویاتان ایرانی»، مجله بازتاب اندیشه، شماره ۷۰: ۱۱۲۸-۱۱۱۹.

- کاتوزیان، محمدعلی. (۱۳۸۷)، اقتصاد سیاسی ایران: از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی، ترجمه: محمدرضا نفیسی و کامبیز عزیزی، تهران: مرکز.
- کی‌بین، رابرت. (۱۳۹۸)، مورد پژوهی در تحقیقات اجتماعی، ترجمه: هوشنگ نائی، تهران: نی.
- گریفین، کیت. (۱۳۹۷)، راهبردهای توسعه اقتصادی، ترجمه: حسین راغفر، تهران: نی.
- مشحون، حسن. (۱۳۸۸)، تاریخ موسیقی ایران، تهران: فرهنگ نشر نو.
- مطلبی، مسعود؛ بای، عبدالرضا و برزو، خلیل. (۱۳۹۹)، «بررسی تطبیقی تأثیر سیاست‌گذاری فرهنگی بر قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران و ترکیه (مطالعه موردی صنایع فرهنگی)»، جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۳ (۴): ۷۱۲-۶۹۶.
- مصلی‌نژاد، عباس و اکبری، سمانه. (۱۳۹۱)، «نقش دولت در توسعه اقتصادی ترکیه در سه دهه اخیر»، مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۴ (۲): ۷۹-۵۵.
- معاونت هنری. (۱۳۹۹)، سالنامه آماری فرهنگ و هنر، دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی راهبردی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مک‌گویگان، جیم. (۱۳۸۸)، بازاندیشی در سیاست فرهنگی، ترجمه: نعمت‌الله فاضلی و مرتضی قلیچ، تهران: دانشگاه امام صادق.
- ملکان، مجید و موذن، کاظم. (۱۳۹۴)، «سیاست‌گذاری موسیقی در جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه علمی رسانه، ۲۶ (۲): ۶۸-۴۵.
- مهرابی، مسعود. (۱۳۹۸)، تاریخ سینمای ایران: از آغاز تا سال ۱۳۵۷، تهران: نظر.
- نفیسی، حمید. (۱۳۹۴)، تاریخ اجتماعی سینمای ایران، تهران: مینوی خرد.
- نورث، داگلاس. (۱۳۸۵)، نهادها، تغییرات نهادی و عملکرد اقتصادی، ترجمه محمد رضا معینی، تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- پایگاه اطلاعاتی خانه کتاب، آمار نشر کتاب: <https://db.ketab.ir/amarreport.aspx>
- قانون برنامه اول تا ششم توسعه، مرکز پژوهش‌های توسعه:
<https://rc.majlis.ir/fa/law/search>
- اصول سیاست فرهنگی کشور: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/100172>
- Anderson, William M. (2006). *Michigan's Local Government Records Management Task Force*. Michigan Dept. of History, Arts and Libraries.

- Boulding, Kenneth E. (1985). *The Arts Applied to Economics, in Managerial Economics for the Arts*. V. Lee Owen, W. Hendon (Eds), Association for Cultural Economics, University of Akron.
- Chang, Ha.-J. (2006). *The East Asian development experience: the miracle, the crisis and the future*. London: Zed Books.
- Cultural Policy in Turkey -National Report. (2013). *Steering Committee for Culture, Heritage and Landscape (CDCPP)*. European Programme of National Cultural Policy Reviews.
- Cultural times. (2015). *The first global map of cultural and creative industries*. UNESCO.
- DiMaggio, Paul J. and Powell, Walter W. (1991). *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Doner, Richard. F., Ritchie, Bryan. K. and Slater, Dan. (2005). "Systematic Vulnerability and the Origins of Developmental States: Northeast and Southeast Asia in Comparative Perspective". *Journal of International Organisation*, vol.59: 327-361.
- Erisen, Cengiz and Kubicek, Paul. (2016). *Democratic Consolidation in Turkey: Micro and macro challenges*. Routledge.
- Galbraith, John Kenneth. (1974). *The Liberal Hour*. London: Hamish Hamilton
- Girard, Muriel, Polo, Jean-François and Scalbert Yücel, Clémence (2018). *Turkish Cultural Policies in a Global World*. Palgrave Macmillan.
- Gülüm, Erol. (2021). *The Trial of Traditional Turkish Culture with the Auto Orientalist Cultural Industry*. Handbook of Research on Contemporary Approaches to Orientalism in Media and Beyond.
- Hale, William. (2016). *The Political and Economic Development of Modern Turkey*. Routledge.
- Heper, Metin. (2013). "Islam, Conservatism, and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Ozal and Recep Tayyip Erdogan". *Journal of Insight Turkey*, vol.15, 141-156.
- Hobikoğlu, Elif Haykır and Çetinkaya, Mustafa. (2015). "In Innovative Entertainment Economy Framework, Economic Impacts of Culture Industries: Turkey and Hollywood Samples". *Journal of Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 195: 1435-1442.
- Jian-xing, Y. and De-jin, S. (2010). "The Developmental State and Beyond: The Case of China". *Journal of the Humanities and Social Sciences*, 3 (4), 42-66.
- Karabaşoğlu, Cemal. (2015). "Tradition of Notation in the History of Turkish Music". *Journal of Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Volume 174: 3832-3837.

- Karmik, Ajit. (1997). "Theories of State Intervention". *Journal of university of Mumbai*, 54 (1): 93-113.
- Kaymas, Serhat. (2019). "Is development possible without cultural policies? Rethinking creative industries and sustainable development in the case of Turkey". *Journal of Creative Industries*, 13 (1): 72-92.
- Kotaman, Asli, Avcı, Artun and Cetre, Onver. (2018). *Neo-Islamic Culture's Influence on Recent Turkish Media*. Cambridge Scholars Publishing.
- Lazzeretti, Luciana, Capone, Francesco and Seçilmiş, Erdem. (2014). *Cultural and creative industries in Turkey A benchmarking with Italy and Spain*. Facultad De Economía Y Empresa De Zaragoza.
- Leftwich, Adrian. (2006). *Changing Configurations of the Developmental State*, in Ahmed Shafiqul Huque and Habib Zafarullah (Eds), *International Development Governance*, and CRC Press.
- Mills, Melinda, van de Bunt, Gerhard G. and Bruijn, Jeanne de. (2006). "Comparative Research: Persistent Problems and Promising Solutions". *Journal of International Sociology*, 2 (5): 619-631.
- Mira, Rachid and Hammadache, Ahmed (2017). *Relationship between good governance and economic growth: A contribution to the institutional debate about state failure in developing countries*. CEPN Working Papers 2017-12, Centre d'Economie de l'Université de Paris Nord.
- Onis, Ziya. (2004). "Turgut Ozal and His Economic Legacy: Turkish Neo Liberalism in Critical Perspective". *Journal of Middle Eastern Studies*, 40 (4): 113-134.
- Palgrave, Paul. (2006). *Critical Theories of Globalization*. Hayden, Patrick.
- Pesic, Peter. (2017). *Polyphonic Minds: Music of the Hemispheres*, MIT Press.
- Pratt, Andy.C. (2004). "The cultural economy: A call for specialized 'production of culture's perspectives". *International Journal of Cultural Studies*, Volume 7 (1): 117-128.
- Presidency of the Republic of Turkey (2019). *The Eleventh Development Plan 2019–2023*. Presidency of Strategy and Budget.
- Smelser, Neil. J. (2003). "On Comparative Analysis, Interdisciplinarity and Internationalization in Sociology". *International Journal of Sociology*, 18 (4): 643-657.
- Smith, Adam. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan.
- State Planning Organization. (2007). *The Ninth Development Plan 2007–2018*. T.R. Prime Ministry.
- UNCTAD. (2018). *Creative Economy Outlook Trends in international trade in creative industries*. United Nations.

- UNESCO-UIS. (2012). *Measuring the Economic Contribution of cultural Industries*. UNESCO Institute for Statistics.
- World Bank. (1997). *Expanding the measure of wealth: indicators of environmentally sustainable development*. Washington.
- Yıldırım Keser, Hilal. (2017). "Culture Economy for Economic Development: Assesments on Cultural Heritage in Turkey". *Journal of European Scientific*, 12 (28): 38-50.

Database:

- The Globalisation of Cultural Trade (2015): <http://uis.unesco.org>
- UNESCO Institute for Statistics (2018): <http://data.uis.unesco.org/>
- UNESCO World Heritage Centre (2020): <https://whc.unesco.org/en/list/stat/>
- Worldbank databases (2020): <https://databank.worldbank.org/databases>
- Human Development Reports 2018: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>
- Turkey Statistical Institute (TURKSTAT) (2020): <https://www.tuik.gov.tr/Home/Index>
- Statistical Data Portal (2021): <https://data.tuik.gov.tr/>
- Ministry of culture and tourism, General Directorate Of Cinema (2020): <https://sinema.ktb.gov.tr/EN-144092/cinema-in-turkey.html>
- Turkishculture Institution (2018): <http://www.turkishculture.org/>
- Global music report (IFPI) 2020, <https://www.ifpi.org>
- UNESCO World Heritage Centre (2020): <https://whc.unesco.org/en/list/stat/>
- The Travel & Tourism Competitiveness Report (2019): <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019>
- OECD Tourism Trends and Policies (2020): <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/f3b16239-en/index.html?itemId=/content/component/f3b16239-en>

استناد به این مقاله: درخشان، فاطمه؛ انتظاری، علی و پناهی، محمدحسین. (۱۴۰۴). دولت و توسعه اقتصادفرهنگ:

مقایسه ایران و ترکیه. فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۱۶ (۶۲)، ۳۵-۸۴.

Social Development and Welfare Planning Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.